

Bibó István és az Igazságügy-minisztérium - 1938-1944²

Bibó István életének háború alatti időszakáról leginkább azt lehet tudni, hogy ekkoriban fontos munkák születtek, vagy éppen készülőkben voltak, amelyek nagyban befolyásolták tudományos munkásságának 1945 utáni irányát is. Ezekről a tanulmányokról részletes ismeretekkel rendelkezünk, rejtőzködő kéziratok már aligha kerülnek elő, a publikált anyagok pedig többnyire részletes, szakszerű vizsgálódások, elemzések tárgyai. Ezek közismertsége mellett azonban szinte teljesen homályban maradt, hogy hat éven keresztül, 1938. december 1-től 1944. október 16-ig életének legállandóbb munkahelyén, az Igazságügy-minisztériumban dolgozott. Bibó erről az időszakáról keveset beszélt, ha mégis, akkor leginkább az 1944-es zsidómentő akciókban való részvétele került szóba. A történet ismeretlenségének, megíratlanságának azonban sokkal fontosabb magyarázata a kellő iratok hiánya.

A Magyar Országos Levéltárat 1956. november 6-án szovjet tűzérési belövés érte a Moszkva tér irányából. Ennek következtében a több napig tartó tűzben 8767,5 folyóméter iratanyag semmisült meg. A kapitalizmus-kori kormányhatóságok levéltári anyagai között az Igazságügyi Minisztérium fondjainak legnagyobb része a tűzvésznek esett áldozatul.³

„Meg kell még említenünk, hogy a jelen kötetben ismertetett iratanyag csak csekély töredékét képezi az Igazságügy-minisztériumi Levéltár eredeti iratmennyiségének” - írja az 1962-ben megjelent Repertórium bevezetője. Ebből kiderül, hogy a minisztérium iratai 1949 és 1955 között kerültek beszállításra a Bécsi-kapu téri központi épületbe, a nyugdíjazásra, a magánjogi és a nemzetközi jogi osztályra vonatkozó iratok kivételével. Az összesen 9099 csomónyi 1070 kötetnyi 1120 folyómétert kitevő hatalmas iratmennyiség nagy része azonban - a teljes veszteség egynolcada - az 1956-os levéltári tűzvész áldozata lett. A segédkönyvek - három kivételével - mind elpusztultak.⁴ Csaknem maradéktalanul megsemmisült az Igazságügy-minisztérium, a Kúria, s számos más igazságügyi és jogügyi hatóság iratainak az Országos Levéltárba szállított része. Az Igazságügy-minisztérium anyaga nemcsak a modern magyar igazságügyi szervezet kialakulására, működésére tartalmazott elsőrendű forrásnak számító adatokat, hanem - az Igazságügy-minisztérium valamennyi minisztérium jogi véleményező szerve lévén - e korszak valamennyi törvényének és rendeletének, nemzetközi szerződéseknek előkészítésére, véleményezésére vonatkozó adatokat is.⁵

A tanulmány Bibó István minisztériumi időszakát igyekszik elhelyezni a minisztérium háború alatti korszakának eseményei sorában és megpróbálja a tűzvész ellenére fennmaradt néhány ügyirat segítségével rekonstruálni Bibó István minisztériumi tevékenységének főbb vonásait.

¹ Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék.

² A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

³ Sárközi Zoltán: Az Országos Levéltár és az illetékességi körébe tartozó irattárak, 1874-1974 / Levéltári Közlemények, 51-52. (1980-1981) 139-170. o.

⁴ Bognár Iván: Igazságügy-minisztériumi Levéltár. Repertórium, Bp. 1962. év, 4-5., 13. o.

⁵ Komjáthy Miklós: Tűzvész az Országos Levéltárban. Levéltári Híradó, 1956. 4. 4. o.

I.

Bibó István igazságügyi pályafutása azt követően kezdődött, hogy 1934 májusában az államtudományok sub auspiciis gubernatoris doktorává avatták a szegedi egyetemen⁶. Rövid ügyvédjelölti munka után Budapestre költözik, mivel ez év augusztus 6-án „ideiglenes minőségű fogalmazó-gyakornokká” történő kinevezés kap a budapesti ítélőtábla kerületében, előkészítő szolgálatra pedig a budapesti törvényszékhez kerül beosztásba. Bíróági karrierjének további állomásaként 1936. januárjában a budapesti büntető járásbíróvá helyezték, szeptember közepén bírósági joggyakornokká nevezték ki, majd fél évvel később áthelyezték a budapesti központi járásbíróvához, 1938 áprilisában pedig a budapesti törvényszékhez. Két hónappal később már bírósági jegyzői kinevezést kapott. Ez idő alatt többször élt a rendkívüli, fizetett szabadságolás lehetőségével, az 1934/35-ös tanévet például a genfi Institut Unversitaire des Hautes Études Internationales-on tölti, majd 1936-ban elnyerte a hágai Académie de Droit International Carnegie ösztöndíját. Ugyanebben az évben bírósági gyakornok, 1937. január 29-én fogalmazógyakornoknak nevezik ki a Budapesti Büntető Járásbíróvához, majd áthelyezéssel a Budapesti Központi Járásbíróvához kerül. 1938. június 30-án a Budapesti Törvényszékre bírósági jegyzőnek nevezik ki, 1939 júniusában előléptetik bírósági titkárnak. 1938. december 1-től 1944. október 20-ig az Igazságügy-minisztérium tisztviselője, előbb a magánjogi, majd a közigazgatási ügyosztályon. 1941. január 2-án törvényszéki bíró, július 1-től miniszteri titkár.⁷ A Szegedről Kolozsvárra visszatért egyetem első almanachjának adatai szerint a jog- és államtudományi karon „Magántanári képesítést szerzett Bibó István jogtudor, sub auspiciis gubernatoris államtudor, miniszteri titkár a »Jogbölcselet« című tárgykörből 1941. május 10-én.”⁸

Ez az az időszak amikor szerepeinek sokfélesége - többnyire önként vállalva, időnként kényszerűen is - a legkülönbözőbb elvárásokhoz, eltérő közösségi formákhoz, attitűdökhöz kapcsolta gondolkodását, döntéseit, cselekvését. Elég ha a szegedi Bethlen Gábor Kör, illetve a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által felkarolt agrár-settlement mozgalom⁹ felől a népi írók és a Márciusi Front felé vezető útjára gondolunk¹⁰, egy időben az ekkor elkezdődött igazságügyi karrierjével, amely négy évvel később már az establishment tagjává emelte, miniszteriális pozícióban. Független társadalomkutatóként, kritikus szemléletű egyetemi oktatóként, a magát is baloldali elkötelezettségű közéleti-politikai szereplőként meghatározó éneje egyidejűleg a Horthy-korszak egyre sötétülő időszaka utolsó hat évének intézményes résztvevőjévé válik. A leegyszerűsítő ítéletet elhárítandó érdemes közelebbről is megnézni Bibó Istvánnak ezen valóban konfliktusokkal teli, de döntéseiben mindig következetesen a maga értékrendszerének határain belül maradó időszakát.

„Felkészülés egy szigorúan szaktudósi szerepre, baloldali (népfrontos) barátságok, nézetek, amelyek mellett kitarthat hivatali előmenetele ellenére” - ezek a legfontosabb elemei harmincas-negyvenes éveinek.¹¹ Az 1848 szellemét idéző Márciusi Front 1937-es

⁶ A Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL CSML) VIII. 4.b/ 1930/31/32. 15. d. 1-221. ö. e. 1077-1931/2.

⁷ Bibó István: 1911-1979: életút dokumentumokban [vál., összeáll. Huszár Tibor; szerk. Litván György, S. Varga Katalin; előszó: Göncz Árpád] Osiris-Századvég, Budapest, 1956-os Intézet. 1995. 144. o. [a továbbiakban: Életút dokumentumokban]

⁸ MNL CSML Kari ülés hat. sz. VIII. 4.b/ 37.756/1941. IV. 1.

⁹ Hámori Péter: A magyar settlement-mozgalom története. [Valóság](#), 2000. 9.; Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967.MTA Irodalomtörténeti Intézete-Akadémiai K. (Irodalomtörténeti Füzetek 52.)

¹⁰ Papp István: Néma forradalmárok. In uó: A magyar népi mozgalom története, 1920-1990. Budapest, Jaffa, 2012. 91-123. o.

¹¹ Lányi Kamilla: A bibói életpálya: egy magyar sors. Huszár Tibor (szerk.): Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. [1956-os Intézet - Osiris-Századvég. Budapest, 1995. 757.] című kötet bírálata. In Budapesti Könyvszemle, 1998. ősz, 249. o.

zászlóbontásakor Bibó a programalkotásban és az októberi makói találkozó szervezésében is részt vesz. Bár szerepe a mozgalom fiatalabb tagjaként nem volt meghatározó jelentőségű, mégis lényeges, hogy közéleti elkötelezettsége már harmincéves korára egyértelmű: a mozgalom által hirdetett harmadik út - nemzeti függetlenséget, a parasztság egyenjogúsítására irányuló, szociális igazságosságot hirdető - céljaival azonosulni tud.¹²

Az állam a mozgalom programjának nyilvánosságra hozatalát követő hónapban, 1938 áprilisában fejezi ki rosszállását Illyés Gyula, Kovács Imre, Erdei Ferenc, Féja Géza - a Márciusi Front vezetőinek - és Sárközi György, a Válasz főszerkesztőjének perbe fogásával és elítélésével. A néhány hónapnyi időtartamú fogházbüntetések és a vád tárgyát képező írások elkobzásához képest a döntő államhatalmi repressziót a folyóirat további kiadásának ellehetetlenítése jelentette. A népi mozgalomnak a Válasz folyóirat alkotó-közösségében csoportosuló írói és politikai ambíciójú közszereplői, kiegészülve a Márciusi Front alapítóival olyan programot alkottak, amely egymással szót értő szellemi műhelyek és civilizált viták hiányában politikai filozófiává sem válhatott. Kovács Gábor szerint „...a Márciusi Front nem tudott politikai tényezővé válni. Tevékenysége inkább figyelemfölkeltő és szimbolikus jelentőségű volt, mint-sem politikai. Ez annak ellenére is igaz, hogy az általa szervezett irodalmi estek (...) erős politikai töltéssel bírtak.”¹³

Ugyanakkor a mozgalomnak Bibóra gyakorolt szellemi hatásának korai dokumentuma „Az európai egyensúlyról és békéről [1943-44]” című összefoglaló műben lelhető meg: „a nemzeti lét bizonytalanságával kapcsolatos (...) valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok mögötti egyensúly hiányáról” rögzített gondolatai mutatják a falukutatók szociográfiájának Bibóra gyakorolt szemléletformáló hatását. Ezek közül Szabó Zoltán legalapvetőbb felismerésével, miszerint „... az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése”¹⁴, Bibó is maradéktalanul azonosul. A népi szociográfiák helyhez-korhoz kötött természetét Bibó István pontosan ismerte: „(...) az ún. falukutató irodalmat vegyes műfajnak tekinteni, amelyet irodalmi, tudományos és politikai szempont szerint más-más értékelés illet meg. (...) A válság tudata az, mely a falukutató irodalom íróit, tudományos és politikai vonatkozásait egységbe foglalja, és elválasztja minden másfajta megnyilvánulástól (...) A falukutató irodalom tehát válságirodalom, a magyar parasztság válságának az irodalma. Valóban irodalom, mert az írói lelkiismeret az, mely a válságot megérzi; de nem kevésbé tudomány is, mert a válságban általános érvényű igazságokkal kell rendet teremtenie; végül ugyanannyira politika is, mert a válság megoldására, a válságba jutott közösségben a lehetőségek és szerepek új elosztására irányul.”¹⁵

1938-ra a népi mozgalom lendülete is megtörik. Képviselőinek körében személyes ellentétekben megnyilvánuló szemléletbeli és szervezeti töredeződés figyelhető meg. A népet - vészhelyzetben is evolúciós elveket és társadalmi reformokat sürgetve - - menteni igyekvők a proletár-forradalomban hívő marxisták és a fasizálódó fajvédők közé szorulnak. Bibó magatartása következetes. Soha nem rokonszenvezett a marxizmussal, mely nem csak ateizmusa miatt maradt mindvégig alkalmatlan világmagyarázat számára. Az osztályharc elméletét és a proletárdiktatúrát, mint a munkásosztály erőszakos hatalom-szerzésének jövőbe vezető megoldását sem tekintette megoldásnak a magyar társadalom létező bajainak

¹² Noszkai Gábor: Barátok közt - Bibó István és Szabó Zoltán barátságának története II. Beszélő, 2010. 1. sz. 29. o.

¹³ Kovács Gábor: Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig: Bibó István a politikai gondolkodó. Budapest, Argumentum; Bibó István Szellemi Műhely, 2004. 214. o.

¹⁴ Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. In A tardi helyzet; Cifra nyomorúság: a Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Budapest, Akadémiai K; Kossuth - Magvető. 1986. 277. o.

¹⁵ Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában. In Bibó István: Bibó István Válogatott tanulmányok. I. Szerkesztő: Vida István, Nagy Endre, Ifj. Bibó István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. [a továbbiakban: Válogatott tanulmányok] 186. o.

orvoslására. A leninizmus és a bolsevizmus forradalmi diktatúrát igazoló elmélete nem került közel hozzá.¹⁶ Az 1943. évi szárszói konferencia, bár ezen nem volt jelen, ugyancsak csalódást okozott számára, és előrevetítette azoknak a rossz alternatíváknak a sorát, amelyekbe ettől kezdve rendszeresen bele kellett ütköznie: „...ebben a pillanatban nem kommunizmus és fasizmus között kellett volna választani, hanem a fasizmus és az egész fasizmusellenes koalíció között.”¹⁷

Aktív közéleti szerepvállalása ellenére eredeti tudományos céljait nem adta föl. 1942–1943-ra kialakult a fejében, és nemsokára papírra került mindaz, amit a nemzetközi konfliktusok okairól és megoldásuk módozatairól elképzelt,¹⁸ és a téma természeténél fogva eleve nemzetközi közönségnek szánt. Eközben új nemzetközi kapcsolatok lehetősége is megjelent a láthatáron. A visszaemlékezések információi meglehetősen szűkszavúak. Erdei Sándor szerint „István eleinte bírósági állásban dolgozott, majd az igazságügyi minisztériumba került, közben pedig olyan témák kidolgozásán munkálkodott, mint a nemzetközi jogerő kérdése, az etika és a büntetőjog viszonya, és módszeresen gyűjtötte az anyagot a bírói és a közigazgatási funkciók szociológiai vonatkozásainak vizsgálatához. A jogtudományhoz kapcsolódó tanulmányainak témaköre fokozatosan bővült, világosan mutatva a 30. életévéhez közeledő szerzőnek azt a törekvését, hogy a jog oldaláról a társadalom életének és fejlődésének minél több lényeges kérdését megvilágítsa.”¹⁹ „A német politikai hisztéria okai és története” címet viselő kéziratának angol fordítását már 1944-ben külföldre akarta csempészni, és lehetett volna kiadója is.²⁰ A fordításnak csak a fele készült el, „Bibó István életpályája egy időre meglehetősen elkanyarodott a hazai politikai közélet irányába, azok az állások pedig, amelyeket betöltött, nem jártak együtt hivatalos külföldi utakkal”.²¹

II.

1938. november 30-án az alig egy hónapja kinevezett Radocsay László igazságügy-miniszter²² (aki egészen 1944 tavaszáig a főnöke maradt) úgy dönt, hogy Bibó Istvánt – egyelőre fél évre – a Magyar Királyi Igazságügy-minisztériumban kívánja alkalmazni, 1938. december 1-étől berendelik a minisztériumba szolgálattételre. Előbb a magánjogi (II.b) osztályon, később a magánjogi és közigazgatási ügyosztályon (IX.) dolgozik. Építési, városrendezési, közigazgatási jogi szakvéleményeket ad, többnyire a társmisztériumok számára. (Amint a fentiekben láttuk, éppen az ilyen jellegű iratok semmisültek meg teljes egészükben 1956-ban.) 1939. június 30-án bírósági titkár kinevezéssel véglegesítik a minisztériumban. 1940. február 26-án egységes bírói és ügyvédi vizsgát tesz, egy évvel később kormányzói elhatározás a budapesti törvényszékhez bíróvá kinevezte. Folyamatos szolgálattételre az

¹⁶ Noszkai Gábor: Helyzetértékelés és szerepvállalás: Bibó István és Szabó Zoltán harmadik útja. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó 100: recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek. Budapest, Argumentum; Bibó I. Szellemi Műhely, 2012. 480. o.

¹⁷ Életút dokumentumokban, 664. o.

¹⁸ Az európai egyensúlyról és békéről (Bibó István: Válogatott tanulmányok I. k. 1935-1944. Magvető, Budapest, 1986. [a továbbiakban: Válogatott tanulmányok] 295-635. o.) kézírata csak Bibó István halála után került elő.

¹⁹ Bibó emlékkönyv. I-II. Szerk. Réz Pál Budapest, 1979, Szamizdat. Budapest - Századvég Kiadó, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991. 256. o.

²⁰ A német politikai hisztéria okai és története jelenleg; Az európai egyensúlyról és békéről. In Bibó István: Válogatott tanulmányok i. m. I. k. 365-482. o.

²¹ Lányi Kamilla: i. m. 255. o.

²² Antal Tamás: Fejezetek a polgári kor évtizedeiből (1867-1944) „Az Igazságügyi Minisztérium története” I. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018. 43. o.

Igazságügy-minisztériumba történő berendeléséről 1941. január 11-én született miniszteri döntés. Fél évvel később megtörtént miniszteri titkárrá kinevezése.²³

Hogyan nézett ki az a kormányzati intézményrendszer, amely munkájának Bibó István hat éven keresztül részese volt és milyen szolgálati szabályozás keretei között kellett végezni a munkáját.

A Horthy-korszakban az Igazságügy-minisztérium ügyosztályainak száma a következőképpen változott: 1920-ban tizenkettő, 1923-ban tizenegy, 1926-ban tíz, 1932-ben nyolc, 1934-ben kilenc, 1935-ben tíz, 1938-tól pedig ismét kilenc ügyosztály létezett a miniszteri munkaszervezetben belül, amelyet a szintén osztályokra tagolt számvevőség és a segédhivatal nevű adminisztratív egységek egészítettek ki.²⁴ Az ügy-beosztás 1936-tól kezdve az alábbiak szerint alakult.²⁵

Elnöki Osztály. 1. Az igazságügyi alkalmazottak kinevezése, áthelyezése. Vizsgálóbírák, ügyészségi megbízottak és állandó helyetteseik kirendelése. A fiatakorúak bíráinak kijelölése a VI. ügyosztály meghallgatásával és a fiatakorúak törvényszéki tanácsainak nyilvántartása. 2. Az igazságügyi alkalmazottak személyi táblázatainak s özlétszámának (rangsorának) vezetése; az illetményeik utalványozása vagy megszüntetése, a végellátásuk megállapítása, részükre fizetési előleg engedélyezése, a fegyelmi és egyéb személyi ügyeik nyilvántartása, kivéve a más ügyosztályhoz utaltakét. 3. A díjnokok s az egyéb napidíjasok személyi és illetményügyei, kivéve a telekkönyv-átalakítási és betétszerkesztési munkálatoknál alkalmazottakét. 4. A m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság alkalmazottainak személyi ügyei. 5. A m. kir. Curia ügyvédi tanácsa, továbbá az egységes bírói és ügyvédi vizsgabizottság tagjainak, valamint a társadalombiztosítási szakértőknek a kinevezése. 6. A kir. közjegyzők kinevezése, áthelyezése és felmentése. 7. A javadalmat élvező római és görög katolikus főpapok elhalálozása után maradt törzsvagyon elkülönítése, s a hagyaték rendezése érdekében szervezett bizottság kinevezése. 8. A kir. ügyészeknek a közigazgatási bizottságokba való kirendelése. 9. A kitüntetésekkel kapcsolatos feladatok elvégzése. 10. A központi ügyvitelre vonatkozó intézkedések szabályozása. 11. A központi hivatali és irodaátalány utalványozása. 12. A központi igazságügyi igazgatásban a jutalmazások, segélyezések intézése, 13. a kiküldetések, hivatalos utazások költségeinek megállapítása s utalványozása. 14. Az Igazságügy-minisztérium épületére vonatkozó ügyek vitele. 15. A külön eljárásokból beszédett költségek kezelése. 16. Közreműködés az igazságügyi alkalmazottak ügyeiben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél az I. ügyosztállyal. 17. Az Igazságügy-minisztériumot illető országgyűlési interpellációk és határozatok nyilvántartása. 18. Az igazságügyi költségvetés szerkesztése az ügyosztályok adatainak felhasználásával. 19. A kir. bírósági és ügyészségi hivatali állások rendszeresítése, megszüntetése, a bírósági állásokra nézve a VIII., az ügyészségi állásokra a IV. ügyosztállyal egyetértésben. 20. Az igazságügyi tárca költségvetési fedezetének igénylésével kapcsolatos, valamint az ellátmányi ügyek vitele (kivéve az V. ügyosztályhoz utaltakét). 21. A hivatalos kiküldetésekből és áthelyezésekből folyó illetményügyek (a büntetőintézetek, a bírósági fogházak és az állami javítónevelő intézetek esetén az V. ügyosztállyal egyetértve). 22. A bíróságok és ügyészségek könyvtáralapjának megállapítása és ellenőrzése. 23. A számadási viszonyból s az illetmény-túlélvezményből eredő kincstári követelések nyilvántartása, behajtása.

²³ Életút dokumentumokban 153-161. o.

²⁴ A következő igazságügy-miniszteri elnöki rendeletek (I.M.E.) alapján: 743/1920. = Igazságügyi Közlöny (a továbbiakban: IK) 1920:1. szám. 9-17. p.; 2.139/1923. IK 1923:1. szám. 11-18. p.; 1.173/1926. IK 1926:1. szám. 3-8. p.; 10.400/1932. IK 1932:10. szám. 187-191. p.; 20.794/1935. IK 1935:12. szám. 310-314. p.

²⁵ A m. kir. Igazságügy-minisztérium ügybeosztása a 20.794/1935. I.M.E. számú rendelet szerint. IK 1935:12. szám. 310-314. p.

I.a. ügyosztály (Polgári jogi törvényelőkészítő osztály) és *I.b. ügyosztály* (Büntetőjogi és közjogi törvényelőkészítő osztály) 1. Az igazságügyi törvények előkészítése. 2. Megbízás alapján törvénytervezetek és indokolásaik, valamint rendelettervezetek kidolgozása. 3. Közreműködés a más ügyosztályok ügykörébe utalt jogszabálytervezetek előkészítésében, 4. részvétel más minisztériumok jogszabály-előkészítő munkálataiban. 5. Az igazságügyi törvények hatásának figyelemmel kísérése a jogalkotás szempontjából. 6. Az igazságügyi hatóságok által a törvények hiányaira és a jogalkotásra vonatkozóan tett jelentések vizsgálata. 7. A jogegység biztosítása végett szükséges igazgatási intézkedések. 8. A törvényszerkesztés céljára szolgáló anyaggyűjtés és nyilvántartás, ideértve a külföldi törvényhozás figyelemmel kísérését is. 9. Más miniszterek minisztertanácsi előterjesztéseinek átvizsgálása igazságügyi szempontból, ha tárgyuknál fogva nem voltak egyéb ügyosztályhoz utalva. 10. Alkotmányjogi vélemények szerkesztése. 11. A Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítése: az igazságügyi személyzet ügyeiben az Elnöki, a polgári ügyekben a II/b. a büntető ügyekben a IV. ügyosztály közreműködésével; rendelkezés a képviselőlet iránt. 12. A minisztérium könyvtárának igazgatása. 13. A törvényszerkesztési költségvetést érintő ügyek.

II.a. ügyosztály (Magánjogi osztály): 1. A házassági és anyakönyvi, valamint 2. az örökbefogadási és törvényesítési ügyek vitele. *II.b. ügyosztály* (Magánjogi osztály): 1. Magánjogi és közigazgatási jogi vélemények kiadása. 2. A hazai törvényekről külföldi használatra kért bizonyítványok, továbbá 3. a magyar jogról kért felvilágosításoknak a külföldi kormányok vagy bíróságok, valamint a külképviseleti hatóságaink részére való kibocsátása a VII. ügyosztály közreműködésével. 4. Szabályrendeletek és alapszabályok jóváhagyásának kérdései, ha nem voltak más ügyosztály feladatkörébe utalva. 5. A hitbizományok nyilvántartása. 6. Közreműködés polgári ügyekben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél. 7. Az igazságügyi alapítványok ügyei. 8. A Kincstári Jogügyi Igazgatóság jogi vonatkozású felterjesztéseinek elintézése.

III. ügyosztály (Birtokrendezési és telekkönyvi osztály): 1. A birtokrendezési, különösen a tagosítási, arányosítási, úrbéri elkülönítési, legelő-felosztási és nagyobb birtokfelosztási ügyek általában, ideértve a tagosítási állami alap kezelését, a hitelnyitást, az utalványozások és díjazások engedélyezését, valamint e tárgykörben a főfelügyeleti jog gyakorlását is. 2. A telekkönyvi és betét-szerkesztési ügyek, kivéve az Elnöki Osztályhoz tartozó gazdasági jellegűeket. 3. Közreműködés a birtokrendezésre és a telekkönyvekre vonatkozó, az I. ügyosztályhoz tartozó jogszabályalkotásban.

4. A telekkönyvi helyszínelés, póthelyszínelés, helyesbítés és térképpótlás elrendelése, az ezeknek, valamint a telekkönyvi átalakítás, átvitel, egyesítés és elkülönítés foganatosításának ellenőrzése.
5. A betétszerkesztő s a telekkönyvek átalakításával foglalkozó személyzet nyilvántartása, kirendelése, közreműködés részükre a jutalom- és segélyengedélyezéseknél, javaslatétel az Elnöki Osztály felé e személyzet létszámának megállapítására. 6. A betétszerkesztő szakdíjnokok és másoló díjnokok felfogadásának engedélyezése, a szakdíjnokoknak az egyes telekkönyvi hatóságokhoz történő kirendelése, valamint 7. a betétszerkesztő irodaségedtsztek és szakdíjnokok önálló működési körrel való felruházása. 8. A telekkönyvi átalakítással foglalkoztatott díjnokok felfogadásának engedélyezése s önálló működési körrel felruházása. 9. A birtokrendezésre jogosított földmérők és bejegyzett segédek ügyei, a földmérők vállalatának központi nyilvántartása. 10. A földmérő vizsgálobizottság ügyeinek vitele.

IV. ügyosztály (Büntetőjogi osztály): 1. A büntető törvénykezéssel kapcsolatos igazgatási ügyek elintézése és szükség esetén a jogegység érdekében perorvoslat kezdeményezése. 2. Büntetőjogi vélemények kiadása. 3. Kegyelmezési ügyek vitele büntető ügyekben, ideértve az e

törvénykezés terén kiszabott rendbüntetések és bírságok elengedésére irányulókat is. 4. A közérdeket érintő nagyobb jelentőségű bűncselekmények miatt indított bűnügyek nyilvántartása. 5. A zugírászat megtorlásával kapcsolatos intézkedések, továbbá 6. az uzsoraügyek nyilvántartása és figyelemmel kísérése. 7. A kir. ügyészségek ügyviteli s ügykezelési szabályainak megállapítása az I. és a VIII. ügyosztállyal egyetértve. 8. A főfelügyelet gyakorlása a kir. ügyészségek ügyvitelére és személyzete felett, a kir. ügyészek és ügyészségi alkalmazottak elleni büntető, fegyelmi vagy egyéb panaszok elintézése, ha nem a nemzetközi jog alkalmazására vonatkoztak. 9. Közreműködés az Elnöki osztállyal a kir. ügyészségi hivatali állások rendszeresítésében és megszüntetésében. 10. A kir. ügyészségek szervezésére, felállításukra, megszüntetésükre vonatkozó intézkedések a VIII. ügyosztállyal s az Elnöki osztállyal egyetértve. 11. Közreműködés büntető ügyekben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél. 12. A felhatalmazás megadása rágalmozási és becsületsértési deliktumok üldözésére. 13. Az esküdtbíróóságok szervezésével kapcsolatos ügyek, különösen az ülésszakok számának s idejének megállapítása. 14. Engedély megadása a főtárgyalásnak a bíróság székhelyén kívüli megtartására. 15. Az ügyészségek személyzetének szabadságotlási ügyei, kivéve a fogházi személyzetét, illetve 16. részükre jutalom és segélyek engedélyezése. 17. A kártalanítás összegének megállapítása az ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság és szabadságbüntetések eseteiben. 18. A kir. főügyészségek, ügyészségek illetékességi vitáinak eldöntése. 19. Az Igazságügyi Orvosi Tanácsra s a kir. törvényszéki orvosi vizsgákra vonatkozó ügyek; a büntető bírósági szakértők kinevezése a törvényszéki orvosok kivételével.

V. ügyosztály (Gazdasági osztály): 1. A büntetőintézetek (ideértve a bírósági fogházakat és az állami javítónevelő intézeteket is) mezőgazdasági s ipari termelésének, valamint gazdasági vezetésének irányítása, ellenőrzése. 2. A büntetőintézetek anyagbeszerzéseinek (közszállításoknak) az ügyei, ideértve az összes ruházati, fűtési, háztartási és az egyéb cikkek beszerzését. 3. A büntetőintézetek élelmezési és egyéb gazdasági ügyei, valamint az ezekkel kapcsolatos ellátmányok. 4. A büntetőintézetekben és bírósági fogházakban letartóztatottak, úgyszintén a fiatalkorúak intézeteiben neveltek munkáltatásának gazdasági irányítása, a foglalkozási ágak szerint különböző intézetekben való számszerű szétosztása, csoportosítása. 5. Rabbiztosítás. 6. A mezőgazdasági és ipari termelésnél szerződés alapján alkalmazottak ügyei. 7. Közreműködés a gazdasági ügyek vitelével kapcsolatos állások betöltésénél, az alkalmazottak szolgálati beosztásánál. 8. A büntetőintézetek alkalmazottainak kiküldetése gazdasági ügyekben, közreműködés az Elnöki osztállyal az ilyen útitársak felülvizsgálatánál. 9. A bíróságok, ügyészségek és fogházak, valamint a büntető és az állami javítónevelő intézetek elhelyezése, e célból az ingatlanok megvétele, kibérlése, átalakítása, az épületfenntartási, felszerelési s egyéb munkálatok szervezése, az ezt szolgáló költségvetési hitelek feletti rendelkezés. 10. A büntetőintézetek részére mezőgazdasági vagy ipari célokra szükséges ingatlanok vétele vagy bérlete, az ezek berendezésére és felszerelésére vonatkozó ügyek. 11. A bíróságok, ügyészségek, valamint a büntetőintézetek vezetői kezelése alatt álló ingatlanrészek hasznosítása. 12. Az igazságügyi intézményekben termelt vagy előállított termények és áruk feletti rendelkezés, ezekre a vásárlási engedélyek kiadása, kedvezmények (az intézeti munkaerőnek az alkalmazottak részére átengedése, árleszállítás stb.) engedélyezése. 13. Az igazságügyi intézmények munka- és fuvarszközöi feletti rendelkezés. 14. Javítóneveléssel foglalkozó nem állami intézetek gazdasági ügyei. 15. A fiatalkorúak felügyelőhatóságainak dologi ügyei. 16. Az igazságügyi altisztek, szolgák ruhailletményeinek biztosítása. 17. Az építési költségekhez nyújtott járulékok nyilvántartása és beszédése.

VI. ügyosztály (Börtönügyi és fiatalkorúak ügyeit intéző osztály): 1. Az igazságügyi-miniszteri főfelügyelet gyakorlása a büntetések végrehajtása felett; az elítéltek beutalása az

országos büntetőintézetekbe, a szabadságvesztés büntetések elhalasztása és félbeszakítása, feltételes szabadság engedélyezése és visszavonása. 2. A fiatalkorúakkal szemben a büntető novella s a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény²⁶ értelmében tett intézkedések irányítása, ellenőrzése. 3. A fogház-felügyelői és altiszti személyzet személyi ügyei, kivéve a végellátást. 4. Az országos büntető-és állami javítónevelő intézetek tisztviselői s altiszti személyzetének személyzeti ügyei, kivéve a végellátást. 5. A dologházakra vonatkozó személyi ügyek. 6. A fiatalkorúak országos fogházának és kerületi fogházainak szervezése, személyi ügyei, kivéve a végellátást. 7. Közreműködés a fiatalkorúak bíróságainak szervezésében, elhelyezésében s felügyeletében (VIII. ügyosztály), valamint a fiatalkorúak bírának kijelölésében (Elnöki Osztály), továbbá 8. a fiatalkorúakra vonatkozó jogszabályok előkészítésében. 9. A fiatalkorúak felügyelőhatóságainak személyi ügyei, a működésük irányítása, ellenőrzése, az állami javítónevelő intézetek és a fiatalkorúak fogházai részére állandó látogatók kijelölése. 10. A pártfogó tisztviselők igazgatása. 11. A javítónevelés végrehajtására alkalmas magánintézetek szerződötése, 12. s a kiegészítő intézmények (gyógy pedagógiai intézetek, mezőgazdasági telepek, foglalkoztató műhelyek, ideiglenes elhelyezésre szolgáló menedékhelyek stb.) irányítása az V. ügyosztályhoz tartozók kivételével. 13. A javítónevelésben részesített növendékek kísérleti kihelyezésének engedélyezése, visszavonása. 14. A fogházra, államfogházra vagy elzárásra ítélt fiatalkorúaknak feltételes szabadság engedélyezése és visszavonása. 15. Az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet személyi ügyei, kivéve a végellátást. 16. Az országos büntetőintézetek, az állami javítónevelő intézetek, a dologházak, a bírósági vegyészeti intézet és a bírósági fogházak személyzetének jutalom és segélyek engedélyezése. 17. A törvényszéki s a fogházorvosi állások betöltése. 18. A börtönügyi és fogházi tanfolyamok szervezése. 19. A bűnügyi múzeumok, a börtönügyi múzeum, illetve a Tauffer-könyvtár gondozása.²⁷ 20. A rabsegélyezés, valamint az erre szolgáló alapok, intézmények ügyei. 21. A szabadultak, kiemelten a fiatalkorúak visszaesése és az erkölcsi romlásuk megakadályozása iránti feladatok ellátása.

VII. ügyosztály (Nemzetközi jogi osztály): 1. Az igazságügyi vonatkozású nemzetközi szerződések, nyilatkozatok s egyéb megállapodások előkészítése, a végrehajtásukban való intézkedés az érdekelt ügyosztállyal egyetértve. 2. A más minisztérium ügykörét illető nemzetközi szerződések, nyilatkozatok s egyéb megállapodások létrehozatalánál és végrehajtásánál történő közreműködés. 3. A nemzetközi jogra vonatkozó vélemények és 4. a nemzetközi vonatkozású magyar jogszabályokról külföldi használatra kért bizonyítványok kiadása. 5. Az igazságügyi vonatkozású nemzetközi értekezletek szervezése. 6. A hazai bíróságok által a külföldi törvények és általában a külföldi jog iránt tett kérdések megválaszolása. 7. A külföldi igazságügyi hatóságok érintkezésének közvetítése a hazai igazságügyi hatóságok felé. 8. Közreműködés a hazai jogról külföldi kormányok, bíróságok, valamint a magyar külképviseleti hatóságok által kért felvilágosításokban (II.b. ügyosztály). 9. A hazai és külföldi bíróságok közötti hatásköri összeütközések feloldása. 10. A hazai ügyfelek s igazságügyi hatóságok által a külföldi igazságügyi hatóságok és közegek ellen emelt panaszok elintézése. 11. A hazai igazságügyi hatóságok és közegek ellen nem Magyarországon tartózkodó felek vagy külföldi hatóságok részéről emelt panaszok intézése a nemzetközi jog alkalmazására vonatkozóan. 12. Közvetítés a hazai ügyfelek külföldön, illetve a külföldiek belföldön érvényesítendő jogügyeiben és 13. a szegényjog nemzetközi vonatkozásaiban. 14. Büntettesek kiadatása, haza- és átszállíttatása. 15. A Btk. 9. §-a alapján

²⁶ Lásd az 1908. évi XXXVI. tc.-et és az 1913. évi VII. tc.-et.

²⁷ Tauffer Emil (1845-1891) fegyházigazgató, magyar börtönügyi szakíró. Fia apjának szakkönyvtárát az Igazságügy-minisztérium börtönügyi osztályának adományozta, amely a Tauffer Könyvtár címet viselte.

szükséges intézkedések.²⁸ 16. Büntetőlapok kicserélésének közvetítése. 17. A Bp. 471. §-a alapján teendő intézkedés.²⁹ 18. A konzuli bíráskodás, illetve 19. a nemzetközi vegyes és választott bíróságok ügyeinek vitele. 20. A postai szállításból kitiltott külföldi nyomtatványok kezelése. 21. Felülhitelesítések, 22. fordítási ügyek, bírósági tolmácsok nyilvántartása. 23. A kir. közjegyzők nyelvjogosítvánnyal való felruházása.

VIII. ügyosztály (Bírósági, kir. közjegyzői és ügyvédi felügyeleti osztály): 1. A polgári törvénykezéssel kapcsolatos igazgatási ügyek. 2. A bírósági ügyvitel szabályainak megállapítása az I., III. és IV. ügyosztályokkal egyetértve. 3. Az igazságszolgáltatással és az igazságügyi igazgatással kapcsolatos nyelvkérdések eldöntése. 4. A bírói letétekre s az ezekkel kapcsolatos térítményekre vonatkozó kérdések. 5. Az igazságügyi főfelügyelet gyakorlása a bíróságok ügy-vitele, ügykezelése és személyzete felett. 6. A bírák és bírósági alkalmazottak ellen emelt büntető, fegyelmi vagy egyéb panaszok, ha nem a nemzetközi jog alkalmazására irányulnak. 7. A m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság felett a felügyelet gyakorlása az Elnöki osztállyal egyetértve. 8. Közreműködés a bírósági hivatali állások rendszeresítésében vagy megszüntetésében. 9. A bíróságok szervezésére, területköreik és székhelyeik megállapítására vonatkozó intézkedések az Elnöki osztállyal egyetértve. 10. Az új közigazgatási beosztással és adóhivatalok felállításával kapcsolatos igazságügyi intézkedések megtétele. 11. A törvénykezési szünetidővel kapcsolatos bejelentések, a bírácoknak, bírósági alkalmazottaknak a rendkívüli szabadság s a távozási engedély megadása (a telekkönyvi betétszerkesztő személyzet kivételével). 12. A bírósági alkalmazottak részére jutalom és segély engedélyezése, a tolmácsokra nézve a VII., a telekkönyvi betétszerkesztő személyzetre nézve a III. ügyosztály meghallgatásával. 13. Az igazságügyi alkalmazottak illetményeire vezetett bírósági végrehajtások folytán szükséges intézkedések megtétele. 14. A fegyelmi eljárásban, továbbá a polgári törvénykezés terén kiszabott s az államkincstárt illető pénzbüntetések és -bírságok kegyelem útján való elengedését célzó kérelmek elintézése. 15. Az igazságügyi alkalmazottak hivatali működéséből folyó kártérítési kérdések elbírálása. 16. A kir. közjegyzői állások rendszeresítése, megszüntetése és területi beosztása. 17. A kir. közjegyzőkre (közjegyző-jelöltekre) s az ügyvédekre (ügyvédjelöltekre) vonatkozó ügyek, kivéve a közjegyzői kinevezést, áthelyezést (Elnöki Osztály), valamint a nyelvjogosítvánnyal való felruházást (VII. ügyosztály). 18. A kir. közjegyzői és az ügyvédi kamarák, továbbá az előbbieik nyugdíjintézete, illetve az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet felett a főfelügyelet gyakorlása. 19. Az egységes bírói és ügyvédi vizsgával (kivéve a bizottsági tagok kinevezését), továbbá 20. a segédhivatali tisztviselői és telekkönyvi vizsgával kapcsolatos ügyek vitele. 21. Az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal igazgatása. 22. Az igazságügyi statisztikák elkészítése. 23. Az Igazságügy-minisztérium működéséről szóló jelentések megszerkesztése a többi ügyosztályból szerzett adatok felhasználásával az 1929: XIX. tc. 22-23. §-ai szerint.³⁰ 24. Közreműködés a minisztérium részéről ki-adott sajtótermékek

²⁸ „A jelen törvény [= az 1878: V. tc.] határozatai szerint büntetendő azon külföldi is, aki valamely a 7. § 2. pontjában [vagyis az állam elleni bűncselekmények között] meg nem említett büntettet vagy vétséget külföldön követi el, amennyiben kiadatásának a szerződéses vagy eddigi gyakorlat szerint helye nincs, és az igazságügy-miniszter a bűnvádi eljárás megindítását elrendeli.”

²⁹ „Ha külföldi a jelen törvény [az 1896: XXXIII. tc.] hatályának területén követett el büntettet vagy vétséget, az eljárás idején pedig nem itt tartózkodik, a nyomozás, illetőleg a vizsgálat ekkor is teljesítendő, s a kiadatása, illetőleg átkísértetése iránti intézkedések megteendők; ha pedig saját hazájában tartózkodik, a további teendőkre nézve a kir. ügyész s a főügyész útján az igazságügyi miniszter utasítását kéri ki, és az igazságügyi miniszter intézkedéséről a bíróságot értesíti.”

³⁰ Eszerint: „A miniszterelnök a közérdekű adatgyűjtések főbb eredményeit tartalmazó Statisztikai Évkönyvet – a minisztériumok működését és az ország közállapotait ismertető jelentés kíséretében – évenként az országgyűlés elé terjeszti. Ennek a törvénynek rendelkezései nem vonatkoznak a belső igazgatási célú vagy helyi jelentőségű adatgyűjtésekre. Amennyiben kétség merül fel, hogy valamely adatgyűjtés belső igazgatási célú, illetve helyi jelentőségű-e, végső fokon az Országos Statisztikai Tanács meghallgatása után a minisztertanács dönt.”

szerkesztésénél és előállításánál. 25. A bíróságok és ügyészségek használatára szolgáló nyomtatványok s iratminták megállapítása. 26. Az Igazságügyi Közlöny, az Igazságügyi Javaslatok Tára, az Igazságügyi Törvények Tára s az Igazságügyi Naptár szerkesztése, a Polgári Jogi Határozatok Tára és a Büntetőjogi Határozatok Tára közzététele. 27. A jogvédő egyesületek feletti felügyelet gyakorlása.

A későbbiekben érdemben már nem változtattak ezen a szervezeti struktúrán, sőt, az Igazságügy-minisztérium szervezete még 1945 és 1950 között sem mutat lényeges eltérést az 1945 előttihez képest.³¹

Fentiek nyomán érezhető a váltás súlya Bibó István karrierjében, amikor az igazságszolgáltatási praxis vonaláról 1939 végén a jogalkotás centrumába, az Igazságügy-minisztérium rendszerébe került. De mekkora apparátussal és milyen irányítás mellett látta el feladatait a fenti struktúrában az Igazságügy-minisztérium és hol volt ebben a helye Bibó Istvánnak?

III.

Bibó István minisztériumi ténykedésének ideje alatt három vezető váltotta egymást az intézmény élén: Radocsay László, Antal István és Vladár Gábor.

Alkalmazásának legnagyobb részében Radocsay László - m. kir. titkos tanácsos, országgyűlési képviselő - vezette a mintegy kétszáz fős minisztériumot. Ghyczy Dénes államtitkár felügyelete alá tartoztak az V., VI., és VII. ügyosztályok, Bonczos Miklós államtitkár alá pedig a II., III., és a Bibó Istvánt is foglalkoztató IX. ügyosztály.³²

A kormányváltások nem feltétlenül jártak a miniszterek lecserélésével. A Bibó István ideje alatt leghosszabb ideig - 1939. november 9. - 1944. március. 22. - az Igazságügy-minisztérium élén álló Radocsay László például egyaránt megfelelt a meglehetősen különböző politikai beállítottságú Teleki Pálnak, Bárdossy Lászlónak és Kállay Miklósnak is. Sztójay Döme 1944. március 22-i - német nyomásra történt - miniszterelnöki kinevezését követően viszont Antal István lett az igazságügy-miniszter, egészen az augusztus 29-i újabb váltásig, amikor Lakatos Géza kormányában a közel harminc éve a minisztériumban dolgozó Vladár Gábor lett az igazságügy-miniszter mintegy hat hétig, a Szálasi-puccs bekövetkeztéig. Bibó István szolgálata is ekkor, 1944. október 16-án szűnt meg a minisztériumban.

Az Igazságügy-minisztérium magasabb vezetése a háború után többnyire nem kerülte el a politikailag motivált népbíróságok vagy éppen az államvédelem figyelmét. A kivételek közé tartozott a Bibó Istvánt mentoráló Radocsay László (1878 – 1968) miniszter. Felsőfokú tanulmányait Budapesten végezte, fiatal jogászként Temesváron kezdett ügyvédi tevékenységet, 1912-ben Temes vármegye tiszti alügyésze, majd 1914-ben ugyanott városi tiszti főjegyző lett, az első világháborúban frontszolgálatot is teljesített. 1918-tól az Országos Közélelmezési Hivatal főjegyzője, 1922-ben makói kerületi lakásügyi miniszteri biztos volt. 1924-től tíz éven át a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Hitelszövetkezet ügyvezető igazgatójaként tevékenykedett Kecskeméten. 1934 és 1938 között Komárom és Esztergom, 1935-36-ban egyúttal Győr, Moson és Sopron közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék, valamint Győr törvényhatósági jogú város főispánja, majd az első bécsi döntés után egy évig Esztergom vármegye főispánja volt. Ezután, 1939 novemberétől 1944 márciusáig látta el az Igazságügy-minisztérium vezetését, erre az időre országgyűlési képviselőnek is megválasztották a Magyar Élet Pártja listáján a tapolcai-balatonfüredi

³¹ Révész Béla: A pártirányítás évtizedei (1944-1990) „Az Igazságügyi Minisztérium története” II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018. 16. o.

³² Az Igazságügy-minisztérium személyzeti beosztása 1943. január 22. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) K 577. A1 1938. 1918/31845.

kerületben. A második világháború alatti kormányok tagjaként Teleky Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós miniszterelnökök mellett vett részt a jobboldali politikában - többek között a hadba lépésben, a harmadik s a negyedik „zsidótörvény” kidolgozásában -, azonban az 1944. évi ún. „zsidórendeletek” kibocsátásában és a Sztójay-kormányban már nem. Az évben az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatósága elnöki tisztét töltötte be.³³ A világháborút követően a népbíróságok általi felelősségre vonásból és a politikai tisztogatásokból kihagyták, miközben egyik miniszterelnökét Bárdossy Lászlót háborús bűncselekmények elkövetése miatt (pedig a harmadik zsidótörvény elfogadtatása nem is szerepelt a vádpontok között) halálra ítélték és 1946. január 10-én kivégezték.

Antal István (1896–1975) a német megszállást követően Sztójay Dömének a kormányában töltötte be az igazságügy-miniszteri tisztséget. Az 1920-as években Gömbös Gyula bizalmas híve, fajvédő pártjának aktív tagja, a Szózat c. jobboldali irányzatú lap vezércikkírója. 1932-ben a Gömbös-kormány 95 pontos Nemzeti Munkatervének egyik kimunkálója. 1932-1935 között a Miniszterelnökségi Sajtószolgálat vezetője, 1935-1936 és 1938-1942 között igazságügyi államtitkár, 1935-1944 között kormánypárti képviselő. 1942. április 17-től 1944. március 22-ig a Nemzetvédelmi Propaganda Hivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. A Sztójay-kormányban igazságügyi miniszter és (ideiglenesen) vallás- és közoktatási miniszter. 1946-ban háborús bűnösnek a népbíróság halálra ítéli, az ítéletet a köztársasági elnök kegyelemből életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatja. 1960-ban amnesztiát kap.³⁴

Bibó István Igazságügy-minisztériumi pályafutásának harmadik minisztere a már említett Vladár Gábor³⁵ (1881- 1972) A budapesti tudományegyetemen folytatott jogi és államtudományi tanulmányokat, majd szerzett doktori oklevelet. Szinte egész közhivatali pályafutása az Igazságügy-minisztériumhoz kötődött. 1922-től miniszteri tanácsosi címmel a magánjogi ügyosztályon dolgozott. 1929-ben – tizenöt évre – vezetője lett a törvényelőkészítéssel foglalkozó I. ügyosztálynak. 1932-ben kúriai tanácselnökké nevezték ki. Elnöke volt az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületnek, tagja több jogi szaktestületnek. Jogtudósként számos fontos szakmunka fűződik a nevéhez. Ennek alapján lett 1937-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1941-ben megkapta a Corvin-koszorút. 1943-44-ben jelentette meg három kötetben Magyarország hatályos törvényeinek gyűjteményét, 1944-ben pedig a jogszabály-előkészítésről szóló könyvét.

Az általa vezetett Törvényelőkészítő Osztály volt a legnépesebb részlege a Minisztériumnak a maga húsz főjével, közéjük négy berendelt bíró is tartozott. A IX. Magánjogi és közigazgatási jogi osztályon Bibó István mellett még tizennégyen dolgoztak. Az osztály vezetője Sárffy Andor, kúriai bíró, egyetemi tanár volt. De egyetemi tanár volt Degré Alajos és természetesen maga Bibó István is, miniszteri titkár rangban.³⁶ Az öt miniszteri titkáron kívül egy miniszteri tanácsos és hat berendelt bíró képezte az osztály létszámát, ezzel az egyetlen osztálynak bizonyulva, ahol a berendelték száma meghaladta az eredeti minisztériumi alkalmazottakét. Az osztálynak egy évvel később, 1944. szeptemberében csak annyiban változott az összetétele, hogy Sárffy Andor helyett Tunyoghy Szűcs Kálmán lett az osztályvezető.³⁷

³³ Lásd: 20. jegyzet.

³⁴ Antal István emlékiratai. Palatinus K. Budapest, 2004.

³⁵ Révész Béla (szerk.) Jogalkotás és kodifikátorok. Vladár Gábor emlékülés. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék Jurisperitus Kiadó, Szeged, 2016.

³⁶ Személyi adatlapjából kiderül az is, hogy „tekintetes dr. Bibó István törvényszéki titkár” ezidőtájt a Budapest II. kerület Retek u. 33. I. 4. számú lakásában él.

³⁷ Az Igazságügy-minisztérium személyzeti beosztása 1944. január 1./ augusztus 30. (kézírással frissített irat a dátum javítása nélkül) MNL OL K 578. IM Elnöki bizalmas iratok 1944. 92. csomó

Borbándi Gyula szerint Vladár Gábor politikailag a Bethlen István nevével jelzett irányzathoz tartozott, és Horthy Miklós kormányzó hívének számított.³⁸ Náci-ellenes beállítottsága alapján került az igazságügyi törvényelőkészítő osztály éléről 1944. augusztus 29-én az igazságügy-miniszteri székbe. A Lakatos-kormány tagjaként október 14-én, a déli minisztertanácsi ülés után a baloldali sajtó engedélyezésére, a szélsőjobboldali lapok betiltására és a politikai foglyok szabadon bocsátására vonatkozó rendeleteket adott ki. Miniszteri tiszte október 16-án a nyilas hatalomátvétellel szűnt meg.

1945 nem csak Vladár Gábor jogászi pályafutásának végét jelentette, de személyes sorsában is törést hozott. Miután nyugdíjától megfosztották, fizikai munka vállalására kényszerült, majd 1951 nyarán a Miskolc-környéki Tomorra telepítik ki családjával együtt, ahol két és fél évet töltött embertelen körülmények között. Ezután szülőhelyére, Biára, a „Kutyahegyen” lévő prэшázba kerülhetett a család, ahol tíz évet töltöttek igen szerény körülmények között. Csak 1963-ban sikerül visszaköltözniük Budapestre. Az evangélikus egyházzal egész életében szoros kapcsolatot ápolt, 1947-ben a bányai egyházkerület felügyelője is lett, de talán fontosabb adat, hogy - 1948-ig, amíg még publikálhatott - félszáz egyházi, egyházi jogi vonatkozású írása jelent meg. Szeme világát elveszítve rótt papírra életének történetét, amelynek megjelenését már nem élhette meg, 1973-ban meghalt.³⁹ Önéletrajzi könyve végül 1997-ben jelent meg a Püski Kiadó jóvoltából.⁴⁰

IV.

Maga Bibó István keveset beszélt az Igazságügy-minisztériumban eltöltött hat évéről, igaz, erről nem is nagyon kérdezték. Sem az „Életút”-interjúban, sem más irodalomban ekkor végzett munkája alig kerül szóba. A minisztériumba kerülésének idején Bibó István – Erdei Ferencsel együtt – egyik alapító tagja volt az antifasiszta baloldali fiatal értelmiségieket népfrontjellegűen összefogó Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezetének (a MIKSZ-nek), sőt 1939. szept.-től 1940. márciusáig annak felügyelőbizottságában is helyet foglalt. 1940. márc.-tól a szövetkezet ügyvezető alelnöki tiszttét Markos György, az illegális KMP tagja töltötte be. A MIKSZ előadásokat tartott, művészi esteket szervezett, könyvek, folyóiratok kiadását tervezte. Különösen nagy visszhangot váltott ki a József Attila-est. 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadása, majd Magyarország hadba lépése után tevékenysége megszűnt. Bibó visszaemlékezése szerint „közben a bíróságnál dolgoztam, majd bekerültem az Igazságügybe, ott felhasználtam az összeköttetéseket arra, hogy a MIKSZ cégbejegyzését elintézttem. Később alkalmam volt ugyanezen a címen börtönlátogatásokat is intézni, amikor Erdei Ferenc börtönben ült.”⁴¹

Életrajzai is szűkszavúan beszélnek erről az időszakról. Horváth Barna⁴² Bibó István 1946-os egyetemi tanári előterjesztése során erről ennyit közöl: „1938. december óta az igazságügy-minisztériumban teljesített szolgálatot a magánjogi (II/b.), majd a magánjogi és közigazgatási jogi ügyosztályban (IX) és főleg a belügyminisztériumnak adandó jogi vélemények kapcsán építési és városrendezési közigazgatási jogi kérdésekkel foglalkozott. 1941-ben miniszteri titkárrá nevezték ki.”⁴³

³⁸ Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek. 1938-1948. Európa, Budapest, 1997. 500. o.

³⁹ Révész Béla: Egy többször újrakezdett élet - Vladár Gábor. In uő. (szerk.) Jogalkotás és kodifikátorok. i. m.. 61-68. o.

⁴⁰ Vladár Gábor: Visszaemlékezéseim. Budapest, Püski Kiadó, 1997.

⁴¹ Életút dokumentumokban. 48. o.

⁴² Révész Béla (szerk.) A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója. Horváth Barna emlékkönyv. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék, Jurisperitus Kiadó, Szeged, 2017.

⁴³ Dr. Horváth Barna egyetemi tanár felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez Bibó István nyilvános rendes egyetemi tanárrá való kinevezéséhez. 1946. Életút dokumentumokban. 343. o.

1950. januárjában írt életrajzában már nem szerepel, hogy mi volt a teendője az Igazságügy-minisztériumban⁴⁴, de bírósági ítélete 1958. augusztus 2-án némileg közlékenyebb: „1934. évben a budapesti polgári törvényszéknél fogalmazó gyakornoki beosztásba került. Innen 1938. évben berendelték az Igazságügy-minisztériumba, ahol a jogi véleményezési osztályon dolgozott. A bírói és ügyvédi vizsgát letette. Berendelése után az Igazságügy-minisztériumban miniszteri titkárrá nevezték ki.”⁴⁵

1974-es (elutasított) útlevelekérelme szerint „1934-től 1938-ig Budapesten voltam bírósági jegyző, 1938-tól 1944-ig az igazságügy-minisztériumban előadó, ahol közigazgatási jogi szakvélemények adásával foglalkoztam”.⁴⁶ Ugyanezt tünteti fel év végén született életrajzában is: „1938-ban az igazságügy-minisztériumban lettem előadó, ahol közigazgatási, főleg építésrendészeti ügyekben adandó szakvéleményekkel foglalkoztam.”⁴⁷, egy hónappal korábbi életrajzában viszont nincs a nyoma minisztériumi munkájának.⁴⁸

Teoretikus énje és miniszteri titkári mivolta szimbiózisának jeleit leginkább az 1941-ben megjelent „A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához” című tanulmánya őrzi⁴⁹. Horváth Barna Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez írt ajánlásában kiemelt figyelmet szentelt ennek a tanulmánynak⁵⁰: „A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához (1941) című finomtollú rövid tanulmányában Bibó István az igazságügy-miniszter véleményező szerepét vizsgálja a közigazgatásban. Míg előző tanulmányában iskolai osztálytársának és barátjának, ebben saját. hivatali ügykörének a munkásságát teszi kritikai lencse alá. Mindkét esetben tanúságot tesz arról, hogy a tudós kutató és a finom elemző lelkiességét a barátságban és a hivatali munkában is érvényesíti. Gyengéd figyelemmel hajol a barát robusztus közéleti munkássága és a hivatal különösen összetett ügyköre fölé, és mindkettőt igyekszik tudományosan kielemezni és kiértékelni. Az igazságügy-miniszter közigazgatási ügyekben a hatóságok kérésére véleményt mond, és ezen a területen valójában egy véleményezés formájában megjelenő közigazgatási bíráskodás folyik. Az ilyesfajta véleményezésnek a bírói funkcióval való rokonságát olyan példák mutatja be, mint az angol titkos tanács, a francia államtanács, a német Aktenversendung és az Állandó Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményei. Mindezekben az esetekben a véleményezés lassanként bíráskodó jelleget öltött, mert amikor a konkrét ügytől távol álló, jogász-képzettségű szervtől kérnek jogi véleményt, működni kezdenek azok az erők, amelyek az ítélő jogász tevékenységét jellemzik. Kipusztíthatatlan tendencia érvényesül a tényállás teljessé tétele és az alkalmazandó szabályanyag teljessé tétele iránt. A jogászt ugyanis nem a tények és a szabályok magukban érdeklik, hanem az, hogy azt a tényállást, melyre jogszabályt vonatkoztat, minden oldalról körülhatárolja, s azokat a normatív követelményeket, melyeket ez a tényállás magában hordoz, kimerítően tisztázza. Ezeken a belső tendenciákon kívül az igazságügy-miniszter véleményező hatáskörének kifejlődéséhez a vonatkozó joganyag természete is hozzájárul. Bibó szerint a modern közigazgatás jósága azon az egyensúlyon múlik, mely benne a közérdek szolgálatának szelleme és a tiszta jogalkalmazás szelleme között ki tud alakulni. Ezt az egyensúlyt veszélyezteti, hogy a közigazgatáson belül általában a jogalkalmazás és jogértelmezés lelki beállítottsága nehezebben jut különös megbecsüléshez. Ezért szerencsés, hogy a magasabb fokú közigazgatási jogértelmezés során felmerülő elvi kérdések eldön-

⁴⁴ Életrajz, 1950. január. Életút dokumentumokban, 417-418. o.

⁴⁵ Ítélet Bibó István és társai perében. 1958. augusztus 2. I. m. 509. o.

⁴⁶ Bibó István útlevelekérelméhez csatolt önéletrajza. 1974. június. I. m. 606. o.

⁴⁷ Bibó István önéletrajza. 1974. október, i. m. 618. o.

⁴⁸ Bibó István önéletrajza. 1974. szeptember, i. m. 612. o.

⁴⁹ Bibó István: A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához: az igazságügy-miniszter véleményező szerepe a közigazgatásban. Társadalomtudomány / Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztálya. Budapest, 1941. 1.

⁵⁰ Horváth Barna: Ajánlás Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez. In Bibó emlékkönyv. i. m., 428-429. o.

tésében az igazságügy-miniszter ilyen szerepet kapott. Mindebből szerző levonja azt a jogpolitikai tanulságot, hogy a közigazgatási bíráskodást erre a jogalanyra is ki kell terjeszteni, és igyekszik eltávolítani ennek a megoldásnak az ideológiai akadályait.”

Ha megnézzük a korabeli közzolgálati jog anyagát, a szervezeti struktúra szigorú normativitását pontosan követte a tisztviselőtársadalom beszabályozottsága. A közigazgatási továbbképző tanfolyamok évről-évre megtartott előadásorozatai nem hagytak kétséget afelől, hogy - amint Hóman Bálint megfogalmazta - „a kifogástalanul működő közigazgatás eszményi célját, az államigazgatás tisztviselőtömegeket foglalkoztató és ezerfelé ágazó mai szervezete mellett csak évtizedeken át céltudatosan, következetesen és folytonosan gyakorolt hivatali szelekció útján közelíthetjük meg. (...) Ezért a kormánynak a szelekciót gyakorolnia kell, noha a kiválasztási művelet kétségkívül sok egyéni érdeket és törekvést sért. De az egyéni érdekek el kell hallgatniuk az állami közigazgatás útján önmagát irányító és igazgató nemzet egyetemes érdekei mellett, s a magyar köztisztviselőkben - bizvást állíthatom - megvan és mindig meglesz az erkölcsi érzék és a magasabb értelem annak felismeréséhez, hogy másképpen ez nem is lehet.”⁵¹

A köztisztviselők kötelességei között elvárt „megfelelő életmód” viszont alkalmat adott az ellenőrzés számára az erkölcsi követelmények mellett bizonyos politikai szempontok mérlegelését is. Ugyanis a közigazgatás rendezéséről szóló törvény⁵² 76. § szerint fegyelmi eljárásnak van helye az ellen a törvényhatósági vagy községi tisztviselő ellen, aki a köztisztviselői állás tekintélyével össze nem férő magatartásával állásának vagy a tisztviselői karnak tekintélyét csorbítja vagy a tiszteletre vagy bizalomra méltatlanná válik.⁵³

1925 októberében a kormány a tiltott egyesületi működésről adott ki rendeletet. A rendelet hangsúlyozza, hogy a közhivatalok és közintézetek közérdekű működése szükségképpen megköveteli, hogy az ott dolgozó tisztviselők távol maradjanak minden olyan társadalmi szervezkedéstől, amely elfogulatlanságukat és pártatlanságukat bármely irányba befolyásolná, illetve ennek látszatát kelthetné, vagy őket kötelességeik rovására az állam törvényes rendjének követelményeivel ellentétbe állítaná. Megengedhetetlen tehát - hangsúlyozza a kormányrendelet -, hogy közzolgálati tisztviselők olyan egyesületekbe vagy szervezetekbe tagként belépjenek, amelyek körében őket tagsági minőségük az említett helyzetben tartja, ami különösen fennforog ott, ahol az illető szervezet, egyesület tagjaitól olyan külön esküt vagy fogadalmat kíván, amely a hivatali esküvel összeütközést idézhet elő. Ezért a kormányrendelet elrendeli, hogy az olyan közalkalmazott, aki az említett helyzetben van, köteles e helyzetet haladéktalanul megszüntetni. Ugyanakkor a tapasztalatok szerint a meghirdetett állásokat a legtöbb esetben a kormány olyan egyénnel töltötte be, akiről tudta, hogy politikai meggyőződése azonos a kormányéval.⁵⁴

1938-ban törvény látott napvilágot az egyesületekkel kapcsolatban.⁵⁵ Ez 1.§-a kimondta, hogy „Egyesület vagy bármily más megjelölésű szervezet működésében, úgyszintén a törvényhozásban vagy törvény által alkotott más testületben való képviselőre irányuló politikai párt működésében tilos az egyesülethez vagy szervezethez, illetőleg a párthoz való tartozás vagy a vezetőség irányában való engedelmesség, avagy más kötelesség megerősítésére esküt, fogadalmat, ünnepélyes ígéretet vagy bármily más olyan nyilatkozatot megkívánni, amely lelkiismeretbeli lekötelezettséggel jár”.

⁵¹ Hóman Bálint: Közigazgatás és szelekció. In A mai magyar közigazgatás: az 1936. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. VII. (közveteszi Kozma Miklós; szerk. Mártonffy Károly.) Budapest. 1936. 20. o.

⁵² 1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről. Kihirdetve: 1929. június 29.

⁵³ Mártonffy Károly: A magyar közzolgálati jog rendszere. In i. m. 203. o.

⁵⁴ Hencz Aurél: Törekvések a közzolgálati etika kialakítására. II. köt. A Horthy-korszak. Budapest. MTA 1987.

⁵⁵ 1938. évi XVII. törvénycikk. az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról. Kihirdetve: 1938. május 29.

A törvény végrehajtására a kormányrendeletet adott ki a köztisztviselők egyesületi tagságára nézve.⁵⁶ E rendelet szerint köztisztviselők olyan egyesületben vagy bármely más megjelölésű szervezetbe, amelyben való részvételük ellentétbe állíthatja őket az állam törvényes rendjének védelmével, tagként nem léphetnek be. A tapasztalatok szerint a rendelet elsősorban a baloldali pártokban való részvétel ellen irányult, hiszen a jobboldali pártok és szervezetek tagsága nem számított bűncselekedetnek.⁵⁷

A szabályozás története szempontjából figyelemre méltó, hogy az 1944 augusztus 24-én hajnalban összeült Koronatanács úgy döntött, hogy a rendkívüli helyzetre tekintettel felfüggeszti a politikai pártok működését, vagyonukat zár alá helyezetteti. Az erről szóló rendeletet már a következő napon közzétették.⁵⁸ Október 17-én viszont a hatalomra került Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom tagjaiból álló kormány belügyminisztere saját pártját azonnal kivette e tilalom alól: „A Nyilaskeresztes Párt - Hungarista Mozgalmat a politikai pártok felosztatásáról szóló 3.080/1944. M. E. számú rendelet hatálya alól kiviszem és megengedem, hogy a párt a fennálló törvényes rend keretei között teljes politikai párttevékenységet folytasson. Utasítom az összes rendőrhatóságokat, hogy a pártnak a 3.080/1944. M. E. számú rendelet alapján zár alá vett vagyonát a zár alól azonnal oldja fel és bocsássa a párt vezetőségének rendelkezésére”⁵⁹. A nyilas párt működésének legalizálása és vagyonának visszaszolgáltatása után a kormány hozzáfoghatott ahhoz, hogy a párt számára minél nagyobb szerepet teremtsen az közigazgatásban. Ennek érdekében számos olyan, sokszor utólag kiadott, pótlólagos miniszteri rendeletet bocsátottak ki, amellyel a párt túlzott közhatalmi jelenlétét legalizálták. A pártkormányzás legfontosabb elemét a pártmegbízottak képezték, akik a hatalom megszerzését követően azonnal megjelentek a központi közigazgatási szervek és a helyhatóságok vezetőinek környezetében.⁶⁰ Így az ekkor már Budinszky László vezette Igazságügy-minisztérium is megkapta 1944. december 14-én a Totális Mozgósítás és Harcbaállítás Minisztériumának a minisztériumi pártösszekötő kijelölésére szóló átiratát.⁶¹

A fenti helyzettel kapcsolatban ismét felmerül a kérdés, Bibó István vajon válaszokat fogalmazott meg a közhivatalnoki mivoltából kötelezőként elvárt kormányzati lojalitása és autonóm értelmiségi és társadalomkutatói magatartásából adódó kritikai attitűdje közötti feszültségekre. A kérdés megválaszolására a zsidókérdés problematikája tűnik a legalkalmasabbnak.

IV.

Bibó Istvánnak az 1948-ban megjelent nagy tanulmánya, a „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”⁶² elsöre azt valószínűsíti, hogy Bibónak a feudális-konzervatív kormányzati forma antiszemitizmusával kapcsolatos álláspontja már korábban megfogalmazódott, csupán a kellő időpontot várta volna, hogy a nyilvánosság elé léphessen vele. Ez a látszat azonban megnehezítené annak a folyamatnak a megértését, amelyek során az alapkérdésekben Bibó saját magával is vívódó válaszai hosszasan érlelődtek. A XX. század

⁵⁶ 3400/1938. ME számú rendelet az egyesületi tagságra vonatkozó rendelkezések ellen vétő tisztviselők és egyéb alkalmazottak fegyelmi felelősségre vonása tárgyában

⁵⁷ A Közalkalmazottak Szakszervezete történetéhez. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk.: Gerelyes Ede. Közalkalmazottak Szakszervezete, Budapest, 1970. 20. o. idézi Hencz Aurél, i. m. 181. o.

⁵⁸ 3084/1944. M.E. r.: a politikai pártok felosztatásáról.

⁵⁹ 202.800/1944. B. M. r. a nyilaskeresztes Párt - Hungarista Mozgalom politikai tevékenységének folytatása

⁶⁰ Kovács Zoltán András: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma: rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009. 55. o.

⁶¹ MNL OL K 577. 1. cs.: A1-1944. 1017/1944.

⁶² Válogatott tanulmányok, II. 625. o.

egyik legfontosabb tanulmányát megíró Bibónak ezen gondolatain túl leginkább a minisztériumi pozícióját felhasználó, menleveleket kiállító, majd ezért nyilas letartóztatásba kerülő Bibó embermentő bátorságának emléke maradt fent leginkább a visszaemlékezésekben. Bibónak azonban a zsidóság asszimilációjára vonatkozó nézeteiben többször is változás következett be. Hiszen Bibó számára is utólag vált egyértelművé a történelmi helyzet: „Magyarországon 1919-től egy olyan, alapjában feudális-konzervatív kormányzati forma uralkodott, mely zsidóellenes kilengések közepette született meg.”⁶³

Balog Iván karakteres megállapítása szerint „Bibó zsidó tárgyú munkái közül a Zsidókérdés azzal emelkedik ki világ-viszonylatban is a hasonló témában íródott, hatalmas tömegű anyagból, hogy olyan szerző ítéli el benne az antiszemitizmust, aki előzőleg maga is antiszemita volt. Ez példátlan jelenség. Az antiszemitákra - Bibó kivételével - nem jellemző, hogy önkritikát gyakoroljanak: az antiszemitizmus merev, zárt nézetrendszer, képviselői világnézeti fanatikuskok. A zsidóellenességet mindig azok ítélik el, akik soha nem voltak antiszemiták. Az ő számukra azonban a zsidógyűlölők idegen, érthetetlen csoportot képeznek, akiket felháborodva elítélnék és megvetnek, de nem tudják, hogyan éreznek és gondolkodnak azok az emberek, akik a legfőbb társadalmi problémákat a zsidók aknamunkájának tulajdonítják, és így a róluk alkotott képük óhatatlanul egydimenziós marad. Bibó művei éppen ezt a ritka többletet nyújtják az olvasó számára azzal, hogy belülről, beleérzéssel ábrázolják az antiszemitákat. »Mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani!« - figyelmeztet a francia közmondás. Ezzel szemben Bibó egykori önmagát is bírálva vezet be minket az antiszemitizmus társaslélektanába.”⁶⁴

A harmincas években még elfogadta Németh László „Kisebbségben”⁶⁵ című művének azokat az antiszemita kitételeit, amelyek „zsidó térfoglalásról”, a magyar zsidóság „álasszimilációjáról” szóltak. Fő tézise, hogy a kiegyezéstől a magyar zsidóság asszimilációja megrekedt. Ilyen szellemű kitételeket javasolt felvenni a Márciusi Front programpontjai közé, és ugyanilyen megfontolásokból utasította el az első zsidótörvény elleni tiltakozás aláírását is.⁶⁶

Bibó lelkiállapota radikális átalakulásának tudja be Ungváry Krisztián az ebben a kérdésben tíz év alatt bekövetkezett változásokat: „Ha figyelembe vesszük, hogy Bibó 1937-ben a Márciusi Front nyilatkozatának első fogalmazványában még külön pontot szentelt a zsidó és sváb asszimiláció káros hatásainak, valamint teljesen egyetértett Németh László »Kisebbségben« c. művével, és 1939-ben nem volt hajlandó aláírni a zsidótörvényekkel szentben tiltakozó petíciót - mondván hogy a nyilatkozat csupán a zsidókat ért jogfosztásokat említi és a magyarokat ért jogfosztásokat nem -, akkor még inkább érthetővé válik az önmagával szembeni szigorúság és az önvizsgálat iránti belső kényszer. 1945-48 között teljesen elevenen élt Bibóban a keresztény középosztály német megszálláskor és nyilas-puccskor tanúsított tehetetlensége miatti szégyen. Mindezt súlyosbította az a tény, hogy legbelsőbb barátjának az 1943-ban Ukrajnában elpusztult Reitzer Bélának leveleiből közvetlen tudósítást kaphatott a munkaszolgálat lélekölő rendszeréről és semmit sem tudott tenni barátja megmentésére. Ráadásul pártjában és személyes környezetében számos személy a zsidókérdés tekintetében többé-kevésbé kompromittálta magát - elég ha csak a II. zsidótörvény mellett felszólaló Ravasz Lászlóra gondolunk. Maga Bibó ugyan sohasem említette, de minden bizonnyal tisztában volt rokonának, Bibó Dénesnek 1919-es Prónay

⁶³ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 194 után. In uő: Válogatott tanulmányok, II. köt. 1945—49. 624. o.

⁶⁴ Balog Iván: Bibó és a zsidókérdés. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó 100: Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek. Budapest, Argumentum; Bibó I. Szellemi Műhely, 2012. 213. o.

⁶⁵ Németh László: Kisebbségben. Magyar Élet, Budapest, 1942.

⁶⁶ Bibó István: Előadás a német nemzetiszocializmusról. Válogatott tanulmányok, IV. 107.-129. o.

különítménybeli működésével⁶⁷ - hiszen harmadik keresztnévét is erre a rokonra gondolva kapta szüleitől.”⁶⁸

Az Igazságügy-minisztérium meghatározó szerepet játszott a zsidótörvények megalkotásában, ráadásul a „zsidótörvények”, mint a zsidóságot diszkrimináló, alacsonyabb szintű - így a nyilvánosság elől elzárva meghozott -jogszabályok gyakran súlyosabb következményekkel jártak, mint a törvények. Bibó István minisztériumi beosztásának éveiben során a következő fontosabb antiszemita jogszabályok megalkotásával találkozhatott⁶⁹:

1940. XXXI. tc. a törvényhatósági bizottsági tagsági jogról

1941. XV tc. aházassági jog módosításáról és védelméről.

1941. XIX. tc. a törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestületi tagsági jogról, továbbá a gyakorlati közigazgatási vizsgára vonatkozó átmeneti szabályokról

1942. VIII. tc. az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról

1942. XIV tc. a honvédelemről szóló 1939: II. te., valamint az 1914-1918 évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938:IV tc. módosításáról és kiegészítéséről

1942. XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól

A m. kir. minisztérium 1943. évi 3.600. M. E. sz. rendelete, a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942:XV. törvénycikk végrehajtásáról

A m. kir. minisztérium 1943. évi 4.250. M. E. sz. rendelete, a zsidók mező és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942:XV. törvénycikk alapján megszerzett mezőgazdasági ingatlanok felhasználásáról

A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.600. M. E. sz. rendelete, a zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről

A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.730. M. E. sz. rendelete, a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról

A m. kir. minisztérium 1944. évi. 3.670. M. E. sz. rendelete, a zsidók mentesítéséről szóló 1.730/1944. M. E. rendelet kiegészítéséről

Saját minisztériumában pedig többek között az alábbi *sui generis* rendeletek születtek:

1941. évi 69.000. I.M. sz. rendelete, a házassági jogról szóló 1894:XXXI. te. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941:XV. tc. egyes rendeleteinek hatálybalépéséről.

⁶⁷ „az embereket kasztráló Bibó Dénes...” Gyurgyák János: Magyar fajvédők: eszmetörténeti tanulmány. Budapest, Osiris, 2012. 108. o.

⁶⁸ Ungváry Krisztián: Felszabadulás és megszállás. 1945 Bibó István életművében. A Bibó István Szellemi Műhely 1999. március 10-i vitájának tanulmánya. [gépeelt kézirat] Budapest, s. n. 1998. SZTE Klebelsberg Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény TEGY 6944 10. o.

⁶⁹ Lásd: Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938 -1945.Összeállította Vértes Róbert. Polgár Kiadó, Budapest, 1997.

1941. évi 70.000. I.M. sz. rendelete, a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról.

1941. évi 72.800. I.M. sz. rendelete, az 1939:IV. tc. 25. §-a alá eső kihágások esetében büntetőlap kiállításáról és az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivataltól értesítés kéréséről.

1944. évi 20.500. I.M. sz. rendelete, egyes zsidó iparosok adatszolgáltatási kötelessége

1944. évi 16.000 I.M. sz. rendelete, a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról szóló 70.000/1941. I.M. sz. rendelet módosítása

A fenti jogszabályokra való reflexió, illetve az Ungváry Krisztián által említett „önmagával szembeni szigorúság és az önvizsgálat iránti belső kényszer” valóba erőteljes motívuma lehetett annak, amikor Bibó István is az embermentő akciók részesévé vált 1944 nyarán. Ahogyan Dénes Iván Zoltán megjegyezte: „Bibó István embermentései és egész életműve alapján igazán méltó lenne a Világ igaza címre. Ám, akik ezt kezdeményezhetnék, már régen nem élnek.”⁷⁰

Maga a történet egyszerűnek tűnik. Október 16-án minisztériumi irodájában a nyilasok letartóztatják Bibó Istvánt. A Fő utcai börtönbe, majd az SS Pest vidéki gyűjtőfogházába szállítják. Négy nap múlva a nácik „további intézkedésig” szabadon bocsátják. Saját - 1945. március 12-én kelt - igazoló jelentésének tanúsága szerint, miután az igazságügy-miniszter letiltotta a vegyes házasságokról tájékoztató bizonyítványok kiadását, „ettől kezdve én adtam ki saját aláírással ilyen minősítő bizonyítványokat, egészen október 16-ig, amikor ezért - már előzőleg történt nyilas feljelentés kapcsán - a nyilasok letartóztattak”. Október 20-án az Igazságügy-minisztérium elnöki osztályának vezetője írásban a tudomására hozta a fegyelmi vizsgálat elkezdését: „Egyes zsidó személyek részére kiadott írásbeli értesítések kiállításával kapcsolatos magatartása miatt Titkár úr ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot elrendelem... Egyúttal... állásából felfüggesztem.” Ettől kezdve bujkálni kényszerül: a budapesti református teológia pincéjében húzódik meg.⁷¹

Éliás József visszaemlékezései az előzményekre világítanak rá: „Harmincöt éve annak, hogy dr. Bibó István miniszteri titkárral először találkoztam - 1944 április idusán - az Igazságügy-minisztériumban. Mintha ma délelőtt lett volna, úgy remeg át rajtam. Akkor a hivatalos református egyházi embermentő munkának - az Egyetemes Konvent »Jó Pásztor« Albizottságának - az ügyvezetője voltam. Egy üldözött házaspár sorsa vitt Bibóhoz; az asszonyvolt a szó szoros értelmében üldözött, de egymást szerető, összetartozó embereknel nem lehet szó a másikat nem azonosan sújtó bajról. Amit Bibótól kértem, mástól nem lehetett volna kérnem. Az ellenállási mozgalom egyik tagja - régebben Bibó kollégája volt - bátorított fel, hogy hozzá forduljak. Informátorom így jellemezte Bibót: Pista a magunkfajta félőkhöz tartozik, akik azért vállalják a kockázatot, mert attól tartanak, hogy gyávaságuk miatt emberek vesznek el, és elveszhet az egész nemzet... Amit kérni szándékoztam Bibótól, maga a képtelenség volt: ma is az volna, akkor még inkább. Egy vegyes házasság jogerős felbontásának dokumentumait kellett eltüntetni, az asszony meg-mentése érdekében. De hát az abszurd helyzet a megoldáskísérletek abszurd módjait kívánta, s aki idegenkedett az ilyesmitől, embermentésre nem vállalkozhatott. Nagyapám arra tanított, hogy okos emberként kérjek, ha kérnem kell: azt és annyit, amit és amennyit a másiktól elvárhatok; az elutasítás falat emel a kérő és a kéréssel „provokált” közé. Sok más bölcsességgel együtt nagyapám bölcsességét is sokszor magam mögött kellett hagynom a Jó Pásztor-munkában,

⁷⁰ Dénes Iván Zoltán: Bevezető. In Bibó István összegyűjtött írásai I. Az európai politikai fejlődés értelme. Budapest, Pesti Kalligram, 2016. 37. o.

⁷¹ Bibó István életrajzi adatai. Összeállította Kenedi János. In Bibó emlékkönyv. i. m. 444. o.

Bibó Istvánnal szemben is. Bibó meghallgatott, és - legnagyobb meglepetésemre - igent mondott. Csendesen, magától értetődően. Meglepetésemet fokozta, hogy a kérés teljesítésének irodatechnikai lebonyolításához szükséges személyi gárdája is megvolt: a vele azonos szintű kollégától a segédhivatali beosztottn át egészen a levéltári altisztig.⁷²

Valóban, az Igazságügy-minisztérium 1944 nyarán mintha valami belső rezisztencia ethosától hajtva kereste volna a bürokrácia keretei közötti ellenállás lehetőségeit. A Lakatos-kormány korábban említett igazságügy-minisztere, Vladár Gábor személyes közreműködése nélkül mindez nehezebben történt volna meg. Vladár Gábor azon túl, hogy 1929-től az Igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő ügyosztályának élén állt, elméleti munkásságával is gazdagította ezen a téren a jogtudományt. „Tudományos munka-e a jogszabály-előkészítés?” címmel 1939-ben tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását. Mondhatjuk-e, hogy pályája csúcát az igazságügy-miniszteri poszt elnyerése jelentette? Az előzmények drámaiak. Vladár a Sztójay-kormány igazságügy-minisztere, Antal István unszolására sem hajlandó törvénytelen, a jogállam eszményét sértő intézkedések meghozatalában közreműködni. Ezt közli a tárcavezetővel, majd lemond osztályvezetői tisztségéről. Másnap jön a felkérés, személyesen Horthy kormányzótól, hogy igazságügy-miniszterként lépjen be a Lakatos-kormányba. Horthy unszolására fogadja el csupán a megbízást, „illúziók nélkül, de szabadon”.⁷³ Nagyon nehéz időben kellett miniszterként helytállnia. A rövid életű Lakatos-kormány egyetlen igazi politikai mandátuma, a kudarcra ítélt kiugrási kísérlet nem adott alkalmat arra, hogy miniszterként is megmutathassa azt, amit legjobban tudott: a finom kodifikációs munkát. Saját területén mentette, ami Magyarország függetlenségéből és becsületéből még menthető volt. Lefogott képviselőket, zsidókat, más üldözötteket ragadott ki a Gestapo kezéből.⁷⁴

Kevésbé közismert a Vladár-vezette minisztériumnak az üldözöttek menekítésében játszott szerepe is. Furcsa módon ennek a történetnek első dokumentálására nem is Magyarországon került sor. A svéd mentőakciók hallatán automatikusan Raul Wallenberg neve juthat az eszünkbe. Ugyanakkor a harmincas évektől kezdve Valdemar Langlet volt a budapesti svéd követség kulturális attaséja, majd 1944-től a Svéd Vöröskereszt főképviseelője. Ebben a minőségében - feleségével együtt - oltalomlevelek kiadásával kívántak segíteni a budapesti zsidó lakosokon, eközben kerül kapcsolatba Vladár Gábor miniszterrel is. Hazaérkezése után, 1946-ban azonnal megjelentette visszaemlékezéseit, amelyben ezekről a megbeszélésekről is ír.

„... Szóvá tették azt a merészségünket, hogy útlevelhez hasonló »oltalomleveleket« adtunk ki, anélkül, hogy erre otthonról felhatalmazást kaptunk volna. Erre a megjegyzésre az volt a válaszom: azért nem kértünk engedélyt, mert jól tudtuk, hogy a válasz elutasító lett volna. De hogy biztosak legyünk dolgunkban, tudni akartuk, mit szólnak mindehhez a magyar hatóságok? Ezt annál is inkább tudni szeretttük volna, mert minisztériumi alkalmazottak, katonatisztek és a rendőrség dolgozói is kértek a maguk és családtagjaik részére ilyen igazolványokat. Mind a Lakatos-kormány külügy- mind belügyminiszterétől azt a választ kaptuk, hogy semmi kifogásuk nincs az akció ellen, sőt, kifejezetten örömmel vennék annak folytatását. Biztonság kedvéért személyesen kerestem fel az igazságügy legfőbb képviselőjét, Vladár igazságügy-minisztert. Megmutattam neki a nyomtatványokat, és megkérdeztem, mit szól hozzá. Gondosan megvizsgálta, majd barátságos szavakkal fordult hozzám: Nincs semmi, amit kifogásolnék. Gratulálok a nagyszerű ötlethez és csak biztatni tudom, hogy folytassák. És kérem, engedje meg, hogy egyben felhasználjam az alkalmat arra, hogy kifejezésre juttassam köszönetünket mindazért a segítségért, amit Önöktől, kedves svédektől kap

⁷² Éliás József: Társadalmi hiánybetegség. Diagnózis és terápiajavaslat. In Bibó emlékkönyv. i. m. 262. o.

⁷³ Vladár Gábor: Visszaemlékezéseim. Budapest, Püski Kiadó, 1997. 278-322. o.

⁷⁴ Révész Béla: Egy többször újrakezdett élet. I. m.: 63. o.

szerencsétlen országunk. Erre akkor is emlékezni fogunk, amikor majd túl leszünk jelenlegi nehézségeinken.”⁷⁵

Barkóczy György főkonzul, külügyminisztériumi osztályvezető 1944. október 24-i jelentése is megerősíti a Langlet visszaemlékezéseiben közölt esetet. „A Svéd Vöröskereszt még a Sztójay-kormány alatt főmegbízottat nevezett ki Magyarországra budapesti székhellyel, akinek működését a kormány elismerte azzal, hogy az elé semmilyen korlátokat gördíteni nem óhajt. A Svéd Vöröskereszt viszont ígéretet tett arra, hogy működésében állandóan a Magyar Vöröskereszttel egyetértésben fog eljárni. [...] A Svéd Vöröskereszt fő képviselője Langlet egyetemi lektor és egyszemélyben követségi tisztviselő, tegnap felkeresett és aziránt érdeklődött, hogy a magyar kormány óhajtja-e, hogy működését a fentebb vázolt alapokon folytassa. Az emberbaráti célokra való tekintettel szerény véleményem szerint a Svéd Vöröskeresztet fel kellene kérnünk, hogy működését – magától értetődőleg a Magyar Vöröskereszttel teljes összhangban – továbbra is kifejtse.”⁷⁶

Még kevésbé ismert az a fontos dokumentum, amely Bajcsy-Zsilinszky Endrééknek az Igazságügy-minisztérium általi kiszabadításának részleteiről ad hírt. A német megszállást követően több magyar politikust is letartóztatott a német politikai rendőrség⁷⁷. A Lakatos-kormány és a német kormány között – hosszas egyeztetés után – 1944. október 8-án megállapodás jött létre „a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően”. Ennek a megállapodásnak értelmében a német szervek átadják a pestvidéki törvényszék fogházában fél év óta fogvatartott politikai személyiségeket, felsőházi tagokat és képviselőket. Lupkovics György az Igazságügy-minisztérium nemzetközi jogügyi osztályának vezetője tájékoztatta a kialakult helyzetről miniszterét, Vladár Gábort, a feljegyzés hűen érzékelteti a „szövetségesek” között kialakult viszony furcsaságait:

„Vladár Gábor igazságügy-miniszter úr ő nagyméltósága a mai napon [1944. október 9-én] magához hivatott és közölte velem, hogy a magyar és a német kormány között a csatolt jegyzék alapján, megállapodás jött létre a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően. Ennek a megállapodásnak értelmében a német szervek át fogják adni nekünk a pestvidéki kir. törvényszék fogházában fogvatartott politikai személyiségeket, vagyis felsőházi tagokat és képviselőket (Baranyai Lipótot, Laky Dezsőt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Huszár Aladárt, Makkay Jánost és Nagy Ferencet és esetleg még másokat), másrészt egyes olyan politikai személyiségeket is, akik Németországban Mauthausenban vannak fogva (Csekonits Iván, gróf Apponyi György, Fellner Frigyes, Keresztes-Fischer Ferenc, Keresztes-Fischer Lajos, gróf Sigray Antal, Rassay Károly, Somogyváry Gyula és ifj. Tildy Zoltán intérnáltakat).

Ő Excellenciája tehát azt az utasítást adta, hogy lépjek érintkezésbe a német követség első tanácsosával: Feine követségi tanácsos úrral és állapodjunk meg vele arra nézve, hogy kiket fognak átadni és az átadás mikor és hol fog megtörténni. Az átadással egyidejűleg adják át az illető személyekre vonatkozó nyomozati iratokat és közölnék a letartóztatás okát. Mi azután az illető személyeket ki fogjuk hallgatni a budapesti kir. ügyészség útján arra nézve, van-e ok arra, hogy a nevezettek ellen bűnvádi eljárás indíttassék s annak keretében esetleg van-e ok a letartóztatásra vagy a rendőri őrizetbehelyezésre, a mentelmi jog épségben tartásával. Akik ellen nincsen ok a bűnvádi eljárásra, azokat azonnal szabadlábra fogjuk

⁷⁵ Langlet, Valdemar: Verk och dagar i Budapest. Stockholm, Wahlström & Widstrand 1946. 78-79. o. (Harrach Ágnes szíves fordítása). Figyelemre méltó, hogy miközben csak felesége visszaemlékezései jelentek meg magyar nyelven, Langlet könyvét Reign of Terror: The Budapest Memoirs of Valdemar Langlet címmel New Yorkban 2013-ban már angol nyelven is kiadták.

⁷⁶ MNL OL K.71. Igazságügy-minisztériumi iratok, Elnöki iratok /1944-II/6.

⁷⁷ Izsák Lajos: Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban. In M. Kiss Sándor (szerk.): Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 246–257. o.

helyezni. Esetleg egyeseket saját érdekükben fogunk őrizetben vagy házi őrizetben tartani. Ő nagyméltósága utasításának megfelelően Ruttkay László ítélőtáblai bíró úrral együtt megjelentem Feine követségi tanácsos úrnál, akinek az előzményeket előadtam, kérve, hogy az ittlelvő letartóztatottakat azonnal adják át, a Mauthausenből érkezőkre nézve pedig közölje, hogy azokat mikor és hol vehetjük át. Feine közölte velünk, hogy a dolog még nincs annyira megérve és előkészítve, hogy az átadás iránt intézkedni lehessen. Nyomatékos kérésemre, hivatkozással arra, hogy az igazságügy-miniszter úrtól a leghatározottabb utasításom van, hogy az azonnali átadást eszközöljem ki, a nevezett követségi tanácsos jelenlétünkben telefonon beszélt Veessenmayer követ úrral és e beszélgetés alapján azt közölte velünk, hogy a Németországban lévő letartóztatottak átadása még néhány napot fog igénybe venni, mert ezek még nem érkeztek meg Bécsbe, de közölni fogja velem, hogy mikor és hol fogják ezeket az urakat nekünk átadni. Nyomatékos kérésemre, mikor vehetjük át a pestvidéki fogházban lévőket, azt válaszolta, hogy ebben a tekintetben még a mai nap folyamán telefonon értesíteni fog engemet, mire úgy hivatali, mint a lakásomon lévő telefonszámot megadtam, azzal, hogy a nap bármely szakában értesíthet, mert az átvétel iránt mindetikor rendelkezésére állok. A történetekről az igazságügy-miniszter úr ő nagyméltóságának azonnal jelentést tettem, aki erről a miniszterelnök úrnak jelenlétemben távbeszélőn jelentést tett.

Október hó 9.-én délután lakásomon felhívott Feine követségi tanácsos és közölte velem, hogy a pestvidéki fogházban fogva lévő hat személyt az este folyamán nekünk át fogják adni. Erre Ruttkay táblabíró úrral azonnal a pestvidéki kir. ügyészség elnökéhez mentünk, közöltük vele a miniszter úr ő nagyméltóságának utasításait azzal, hogy készítse elő a hat politikai személyiségnek átvételét, akiket majd azután a megfelelő további kihallgatás végett a budapesti kir. ügyészséghez kell átkísértetni. Ruttkay táblabíró úrral együtt ezután átmertünk a fogháznak elkülönített részébe, amely kizárólag német felügyelet alatt áll és a szolgálat-vezetőt: Lemke urat felkértük, hogy a hat említett urat nekünk adja át. A nevezett azt válaszolta, hogy az átadásra vonatkozólag semmiféle utasítást nem kapott és ebben a tekintetben csak a Sváb-hegyen lévő intézőszerv és annak vezetője Gotstein úr hivatott intézkedni, azonban az illető ilyenkor este már nem lesz a hivatalban és aligha fogunk tudni vele érintkezésbe lépni. Az elsötétítés kezdetéig, vagyis 1/4 7-ig vártunk, de eredménytelenül, mire eltávoztunk, mert az épületet nem lehet elsötétíteni és így ott tovább hivatalos cselekményt végezni nem volt lehetséges.

Folyó hó 10.-én reggel 1/2 9-kor azután már újból a pestvidéki ügyészség elnökénél voltam, aki Vörösházy fogházfelügyelő útján megkérdezte a német fogházat, vajjon az átadásra nem érkezett-e utasítás. Minthogy Lemke urat teljesen részegen az éj folyamán két katona hozta be, azzal Vörösházy beszélni nem tudott, ellenben helyette azt válaszolta, hogy az átadásra utasításuk nincsen, forduljunk Gotstein úrhoz. Minthogy a nevezett a hivatalában nem volt, lakásán kerestük, mire azt válaszolta nekem, hogy lakásán nem hajlandó erről az ügyről beszélni, hanem 1/2 10-kor hívjuk fel a svábhegyi hivatalában. Közben kerestem Feine követségi tanácsost is, a német követségen, de azt a választ kaptam — huzamosabb várakozás után — hogy a nevezett a követ úrral együtt valahová elment. Erre óvatosságból 3/4 10-ig vártam és ekkor a hivatalában hívtam fel Gotstein urat, aki azt válaszolta kérdésemre, hogy az ügyet teljesen ismeri és értesülése szerint a nevezett urakat tegnap a magyar hatóságoknak már át is adták, s amikor azt válaszoltam, hogy késő estig ott voltam az ügyészség elnökénél és most is ott vagyok és a fogházból úgy a német, mint a magyar őrszemélyzet szerint senkit át nem adtak és a német őrszemélyzet ismételten kijelentette, hogy erre nézve utasítást nem kapott, azt válaszolta, hogy majd intézkedni fog és telefonon visszahív engem. Ez 3/4 10-kor volt. 1/2 11-ig vártam és ekkor Vörösházy fogházfelügyelő újból érintkezésbe lépett Lemke úrral, kérdezvén, nem kapott-e az átadásra újabb utasítást, mire az azt közölte, hogy ilyen utasítást nem kapott, határozott kérdésre azt is közölte, hogy vele Gotstein úr mindezideig

sem tegnap, sem ma egyáltalán nem beszélt, sem telefonon, sem másképp. Ilyen körülmények között minden kísérletezés hiábavalónak bizonyult.

A fogházfelügyelő még azt is közölte kérdésemre, hogy ifj. dr. Tildy Zoltán is ott van a fogházban és az sem lehetséges, hogy a hat politikust talán a rendőrségnek adták volna át, mert csak a magyar fogházőr-személyzetten keresztül van a fogházba bejárat és az őrszemélyzet arról feltétlenül tudna, ha magyar rendőri közegek ott jártak volna. Egy félórával később, vagyis 11 órakor a német biztonsági rendőrség egyik tagja Rupke Gotstein úr megbízásából telefonon felhívott és közölte velem, hogy a szóban lévő politikai foglyok átadására vonatkozó utasítást most küldték el a pestvidéki fogház német vezetőjének. Erre nyomban átmentem a pestvidéki kir. ügyészségre és ott a kir. ügyészség elnökével és Vörösházy fogházfőfelügyelővel együtt átvettük a csatolt jegyzőkönyvben felsorolt személyeket. Huszár Aladár volt OTI elnököt nem adták át.

Mínthogy az átvétel a német birodalmi kormány részéről szabott azzal a feltétellel történt, hogy a nevezettek ellen a magyar kormány meg fogja indítani a bűnvádi eljárást, ha arra a magyar büntető jogszabályok értelmében ok van, vagyis az illetőket valamely, a magyar büntető törvényekbe ütköző bűncselekmény nyomatékos gyanúja terheli, vagy ha a német hatóságok közlik a bűnvádi eljárásra esetleg okul szolgáló ténykörülményeket, a nevezettek a budapesti kir. ügyészségnek lesznek átadva, ahol a nevezettek azonnal kihallgatandók lesznek arra nézve is, hogy saját meggyőződésük szerint milyen okból tartóztatták őket le a német biztonsági szervek. Emellett figyelembe kell venni a nevezetteknek, mint felsőházi tagoknak, illetve országgyűlési képviselőknek mentelmi jogát.

Az átvételről jegyzőkönyv készült, amelyet aláírás előtt az Igazságügy-miniszter Úr önagyméltóságának távbeszélőn bemondottam és ő a szöveget helyesnek tartotta.”⁷⁸

A Szálasi-kormány megalakulásával a Lakatos-kormány, illetve Vladár Gábor igazságügy-miniszter megbízatása is megszűnt. A háborút követően Ries István igazságügy-miniszter 1945 augusztusában az igazoló eljárások során nyugdíjra jogosultságának megállapításakor a következő jelentést állította össze Vladár Gáborról:

„Dr. Vladár Gábor hivatali jogelődömet magyar igazságügy-miniszterre az 1944. évi augusztus hó 29. napján nevezték ki. Ugyanaznap esküt tett és állását elfoglalta. Kinevezése tehát belesik a felülvizsgálatra kijelölt időszakba⁷⁹. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a vezetésem alatt álló igazságügy-minisztériumban szerzett hivatalos tudomásom szerint dr. Vladár Gábor, akit az 1910. évi december 31. napján rendelték be az igazságügy-minisztériumba törvényszéki jegyzői minőségben és aki ott megszakítás nélkül, igazságügy-miniszterre történt kinevezése előtt kúriai tanácselnöki minőségben, tehát 34 éven keresztül szolgált és 14 éven keresztül az Igazságügy-minisztérium egyik legfontosabb ügyosztályának - a törvényelőkészítő ügyosztályának - volt kiváló vezetője, hosszú közhivatali szolgálata idején mindenkor a legnagyobb szaktudásról, fáradhatatlan munkásságról és ernyedhetetlen szorgalomról tett tanúságot. Igazságügy-miniszterre történt kinevezése nem politikai érdekem jutalmazásaképpen, hanem hosszú és kimagasló közszolgálati múltja betetőzésekképpen, megérdemelten történt.”⁸⁰

Maga Bibó István visszaemlékezve máshová helyezi a történet súlypontját. „Én 1943 végén, s még inkább a német megszálláskor elkezdtem magamban fogalmazni egy nagy békeajánlatot, amit a magyar munkásság szájába adva kellett volna intézni a magyar értelmiségi középosztályhoz, amit én nagyon jól ismertem. Célja lett volna ennek

⁷⁸ MNL OL K. 578. 14271.87. cs.

⁷⁹ A közalkalmazás körében történt egyes kinevezések, előléptetések és áthelyezések hatálytalanításáról szóló 1.160/1945. M.E. sz. rendelet 1. §-ának (2) bekezdése értelmében a közszolgálat körében az 1944. évi március 18. napja és az 1944. október hó 15. napja között történt kinevezéseket, előléptetéseket és áthelyezéseket hivatalból felül kellett vizsgálni.

⁸⁰ MNL OL XIX-E-1-b. 1945. 1. d. 7358/1945.

mindazoknak a réműleteknek a feloldása, amelyeket ez a középosztály munkásokkal, kommunistákkal, forradalommal szemben kialakított magának, és erre egy nagyon emberséges, humánus, megnyugtató, de azért határozott választ akart volna ez a békeajánlat adni. Ezt eléggé meg is fogalmaztam, és szegény feleségem hetekig fogvacogva hordozgatta a táskájában ezt a fogalmazványt. Mikor Erdei Ferencsel beszéltem róla, ő nagyon jónak találta a gondolatot, de a világon semmi ötletet nem tudott mondani arról, hogy kinek kellene ezt odaadni, hogy ebből röplap legyen... Én magam sem tudtam? Nem is lett belőle semmi, mert közben akkor elkezdődött az Igazságügyi Minisztériumban a mentesítő bizonyítványok gyártása, amire rákapsoltam mint közvetlen aktivitási lehetőségre. (...) Közben az történt, hogy én negyvennégy nyarán az Igazságügyi Minisztériumban árja-párja⁸¹ mentesítő írásokat kezdtem osztogatni⁸², először szabályosan, aztán amikor letiltottak róla, mindinkább szabálytalanul.⁸³

Az nem derül ki, hogy mikor, ki, vagy kik tiltották le a mentesítő iratok osztogatásáról az ebben résztvevőket, az sem, hogy ez hivatalos vagy informális figyelmeztetés volt-e. Erre vonatkozó adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre. Akad viszont az 1956-os tűzvész pusztításai ellenére néhány olyan Bibó-ügyirat, amely jelzi, milyen is lehetett a minisztériumi munkája ebben a hat évben. A sors fintora lehet, hogy mindkét ügyirat zsidó vonatkozású jogértelmezési problémákkal foglalkozik, ráadásul mindkettő a Lakatos-kormány illetve Vladár Gábor miniszterségének idejéből származik, amikor menlevelek konspiratív előállításának az akciója már javában zajlott. Az egyik 1944. szeptember 19-i, a másik szeptember 30-i keltezésű. Az előbb beadvánnyal a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége fordult Vladár Gábor miniszterhez, az ügy elintézését pedig Bibó Istvánra szignálták.

Tárgy: Az 1240/1944. M.E. sz. rendelet értelmezése⁸⁴
Érkezett: 1944. IX. 12.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Tagjaink panaszoik, hogy egyes hatóságok nem tesznek eleget az 1941. XV. tc.⁸⁵ 9. §.-ának 3. és utolsó bekezdésében szabályozott kategóriák között és az 1240/1944. M.E. sz. r.⁸⁶ 2. §.-a alapján csillag viselésére kötelezettnek minősíti azt a személyt, akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, jóllehet ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt és emellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt, még ha 1941. október 10-ét megelőzően is kötött

⁸¹ Az „árja-párja” olyan zsidó elnevezése a második világháború alatt Magyarországon, akinek házastársa (nem zsidó származású) keresztény volt.

⁸² A menlevelekkel szembeni bizalmatlanságot jelzi Heltai Jenő korabeli naplóbejegyzése: „A svéd követség köréből kapott értesítés szerint mindenféle mentesítés, árja-párjaság érvényes. Van egy fölfogás, amely a mentesítettekre vonatkozó döntést beugratásnak magyarázza, meg akarják várni, amíg ezek kibújnak, akkor csapnak le rájuk. Az árja-párjákat kénytelenek voltak akceptálni, mert a gyárak és a hivatalok kiürültek, a munka megállt. Megerősítik – Moszkva is – azt, hogy Szálasi kért, de nem kapott katonát Hitlertől. A németek hamarosan félreállítják Szálasi, és maguk veszik át a hatalmat, hogy Budapest kiürítését és a németek föl- és elvonulását biztosítsák. A rendőrségnek egy kis része állt csak a nyilasok mellé, a Külügyminisztériumban a tisztviselők nem dolgoznak.” Heltai Jenő: Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945. Magvető, Budapest, 2017. 58. o.

⁸³ Életút dokumentumokban, 50., 218. o.

⁸⁴ MNL OL K 579 IM Általános iratok 80. csomó, 60.671/1944

⁸⁵ 1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. Kihirdetve: 1941. VIII. 8.

⁸⁶ 1944. évi 1.240. M.E. sz. rendelet, a zsidók megkülönböztető jelzéséről. Rendelet Tára, 1944.I. köt. 263-264. o.

házasságot olyan zsidónak tekintendő személlyel, aki 1944. március 22. előtt lett valamely keresztény hitfelekezet tagjaként megkeresztelve.

Mínthogy azonban nemzsidó félvér és így nemzsidónak tekintendő személy az (lásd dr. vitéz Csiky János: A fajvédelmi törvény című művének⁸⁷ 54. oldalát), akinek két nagyszülője keresztény, vagy más, de nem izraelita vallás tagjaként született, mindkét szülője annak a házasságnak megkötése előtt, amelyből félvér született, valamely keresztény hitfelekezet tagjaként és maga a félvér is valamely keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindvégig az is maradt, és nem kötött házasságot 1941. október 10. után zsidóval, kétségtelen, hogy ezen félvér ebbeli jellegét megtartja annak ellenére, hogy 1941. október. 10. előtt kötött házasságot zsidónak tekintendő személlyel, - feltéve, hogy ezen házasságból gyermek nem származott.

Ez a személy tehát nem köteles csillag viselésére.

Ez a személy csak akkor veszítené el félvér jellegét és csak akkor volna tekintendő zsidónak, ha 1941. évi október hó 10, napja után kötött zsidóval házasságot (lásd: 70.000/1941. I. M. r.⁸⁸ 3. §, 5. pontját).

De nem köteles csillag viselésére a félvér jellegét megtartó személynek vele együtt élő keresztény vallásfelekezethez tartozó házastársa sem, ha a házasságból gyermek nem származott és ha a házastárs 1944. március 22.-e előtt lett valamely keresztény vallásfelekezet tagja (1450/1944. M.E. r.⁸⁹ 4. pontja).

Ez a házastárs, valamint a félvér csak akkor volna köteles csillag viselésére, ha mindkét szülője házasságuk megkötése idejében nem volt keresztény hitfelekezet tagja.

Ezen jogi álláspontunkat több ízben közöltük tagjainkkal, akik közül azonban többen jelentették azt, hogy egyes hatóságok nem respektálják megállapításunkat.

Tagjaink jól felfogott érdekeinek megvédése, valamint a fennálló jogbizonytalanság kiküszöbölése céljából autentikus magyarázatot kérünk Nagyméltóságodtól arra, hogy helyese azon törvény- illetve rendeletmagyarázatunk, mely szerint „nem köteles csillagviselésre azon személy, akinek két nagyszülője keresztény vallás tagjaként született, mindkét szülője annak a házasságnak megkötése előtt, amelyből félvér született, valamely keresztény hitfelekezet tagjává lett és maga a félvér is valamely keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindvégig az is maradt, annak ellenére, hogy 1941. október 10-ét megelőzően zsidónak tekintendő személlyel házasságot kötött, - feltéve, hogy ebből a házasságból gyermek nem származott -, és hogy a zsidónak tekintendő házastárs sem köteles csillagviselésre, ha már 1944. március 22-e előtt lett valamely keresztény vallásfelekezet tagja.”

Véleményünk szerint ugyanis ezt a kategóriát tárgyalja a 9. §. harmadik bekezdése és erről a kategóriáról állapítja meg az 1240/1944. M.E. sz. r. 2. §-ának következő kitétele:

„annak a megállapításába, hogy a jelen rendelet alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1941. XV. tc. 9. és 16. §§-ának rendelkezései irányadók:

míg ugyanezen paragraphus további szövege:

„hogy nemzsidó az olyan személy is, ki származására, és vallására nézve az említett 9. §. utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel, feltéve, hogy nem kötött, illetőleg mindaddig nem is köt házasságot zsidóval, vagy olyan nemzsidóval, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született”

⁸⁷ Csiky János (szerk.): A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942.

⁸⁸ 1941. évi 70.000. I.M. sz. rendelet, a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról. 1941. október 10. dr. Radocsay László ig. m. Rendeletek Tára, 1941. IV. köt. 3486-3494. o.

⁸⁹ 1944. évi 1.450. M.E. sz. rendelete, a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1.240/ 1944. M.E. sz. rendelet 3. §-ának kiegészítése. 1944. április 5. Sztójay Döme m.e. Rendeletek Tára, 1944.I. köt. 392-393. o.

olyan félvérekre vonatkozik, akiknek szülői házasságkötésük idejében nem voltak, helyesebben azok egyike nem volt keresztény hitfelekezet tagja.

Mély tisztelettel:

Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottsága Jogügyi Osztály
(Olvashatatlan aláírás)

Bibó István miniszteri titkár a következő, a kérelmező Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége szempontjából kedvező - választervezetet fogalmazta meg:

*Magyarországi keresztény Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottságának
Budapest, VI. Vörösmarty u. 49/51.*

Kérésére tájékoztatásul közlöm, hogy a zsidókat érintő korlátozások semmilyen tekintetben nem vonatkoznak arra, akinek két nagyszülője keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindkét szülője s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt [az 1941:XV. tc. 9.§-a (+) bekezdésének megfelelő u. n. jó félvér], és pedig tekintet nélkül arra, hogy a szóban forgó személy kivel kötött házasságot. Sőt, amennyiben zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot, úgy (az 1730/1944. M.E. sz. rendelet 2. §-a (1) bekezdésének 3. pontja értelmében együttélő házastársa vagy özvegye, mint nemzsidónak tekintendő személy együttélő házastársa vagy özvegye mentesül a zsidók megkülönböztető jelvényének viselése, valamint a zsidók lakásügyi, utazási és élelmiszerellátási korlátozásainak hatálya alól abban az esetben, ha 1944. március 22-ét megelőzően keresztény hitfelekezet tagjává lett és a házasságukból gyermek nem származott, vagy ha származott, nemzsidónak minősül.

Budapest, 1944. szeptember 14.

Bibó István

A második ügyirat egy társmiszterium jogértelmezési kérése, amely éppen az „árja-párja” kérdés véleményezését kéri az Igazságügy-minisztériumtól.⁹⁰

I.M. 205.451/1944.

1944. IX. 30.

Alulírott előadónál szeptember 30-án megjelent dr. Borsody Gyula min. titkár, a közellátási minisztérium közellátási igazgatási főosztályából s rövid úton áttette hozzánk a 205.451/1944. ottani számú ügydarabot. Egyben ügyosztályfőnökének megbízásából közölte, hogy az alsóbb közellátási hatóságok körében a székesfővárosban zavar van a tekintetben, hogy nemzsidó személlyel házasságban élő zsidók mentesek-e a megkülönböztető jelzés viselése s így az élelmiszerellátási korlátozások alól abban az esetben, ha 1944. március 22-ig elvégezték az áttérésnek a kijelentkezéssel és jelentkezéssel kapcsolatos formáit, de csak 1944. március 22-e után kereszteltettek meg. Mi ebben a kérdésben id. Latabár Árpádné⁹¹ ügyében 50.675/1944.1. IX. sz. alatt már adtunk véleményt abban az értelemben,

⁹⁰ MNL OL K 579 IM Általános iratok 81. csomó, 205.675/1944. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában található Bibó-gyűjteményben ez az egyetlen olyan irat, amely Bibó Istvánnak az Igazságügy-minisztériumban eltöltött éveire utal: Bibó, István Javaslatfőredék a zsidótörvény alóli mentesítéssel kapcsolatban. Tisztázat 1944 Ms 2558.

⁹¹ A Latabár-családból Latabár Kálmán Konrády László főorvosnak a segítségével tudott elrejtőzni a Magyar Királyi Budapesti 11. Honvéd Helyőrségi Kórházban. A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. (szerk. Frojimovics Kinga, Molnár Judit), Balassi-Yad Vashem, Budapest-Jeruzsálem, 2009. 223. o.

hogy az áttérés időpontjául nem a kereszteleés időpontját, hanem az izraelita hitfelekezetnél való kétszeri kijelentkezés után a kereszteleés hitfelekezet lelkészenél való jelentkezés időpontját kell tekinteni. A székesfővárosi közellátási hatóságok azonban ellenkező jogi álláspontot vallatottak, s a polgár-mester is a közellátási miniszterhez intézett 125.783/1944.VIII. sz. felterjesztésében arra utal, hogy az egyházi törvények értelmében a nemkereszteleés áttérő a kereszteleésel válik az egyház tagjává; egyúttal ugyanebben a felterjesztésben általános érvényű utasítást kér. A közellátási minisztérium részéről tehát azt kérik, hogy már adott véleményünket most minden konkrét kérik, hogy már adott véleményünket, most minden konkrét ügytől függetlenül közöljük velük.

Tisztelettel javasoljuk az alábbi átirat kiadását.

A m.kir. közellátási miniszternek

Tárgy: Áttért vegyesházasságok élelmiszterjegyei.

Hivatkozási szám: 205.45171944. II. fő.

Tudomásomra jutott, hogy az alsóbb közigazgatási hatóságok, közöttük a közellátási hatóságok ellentétes gyakorlatot folytatnak abban a kérdésben, hogy. cl, nemzsidó személlyel házasságban élő zsidók - akiknek. megkülönböztető jelzés viselésére való kötelezése egyéb feltételek meglétében attól függ, hogy 1944. március 22-éig kereszteleés hitfelekezetre tértek-e - mely időponttól kezdve tekinthetők áttérteknek: a kereszteleés időpontjától-e vagy pedig már az izraelita hitfelekezetnél való kétszeri kijelentkezés után a kereszteleés hitfelekezet lelkészenél való jelentkezésel.

E kérdésben nagyméltóságod részére konkrét ügyben már adtam véleményt abban az értelemben, hogy nem a megkereszteleés hanem a jelentkezés az áttérés időpontja, s Nagyméltóságod adott véleményemmel egyezően. határozott. Most van szerencsém véleményemet minden konkrét ügytől függetlenül még egyszer leszögezni a következőkben:

A törvényesen bevett kereszteleés felekezetek viszonzosságról szóló 1868:LIII. tc⁹².3-5.§.-ainak értelmében annak, aki át akar térni, ezt a szándékát a saját egyházközségeinek lelkésze előtt két tanú jelenlétében személyesen ki kell nyilvánítania s e nyilatkozat tételétől. számított 14 nap eltelte után és 30 nap eltelte előtt ugyanígy ki kell jelentenie, hogy szándékánál megmarad. E nyilatkozatok megtételéről a lelkész, vagy ha az ezt megtagadná, tanúk adnak az áttérőnek bizonyítványt. A törvény 6. §.-a szerint az így nyert bizonyítványokat az áttérő azon vallásfelekezet lelkészenél, melybe át akar térni, bemutatván, az illető egyház teljesen fel van jogosítva őt kebelébe felvenni. Minthogy a törvény 1. §.-a értelmében az áttérés. szabadságának nincs más feltétele, és érvényességének nincs más alaki kelleke, mint amit a törvény kifejezetten rendel, a fenti szabályozásból világosan kitűnik törvénynek az az álláspontja; hogy az úgynevezett kijelentkezésekről szóló bizonyítványok bemutatásával az áttérő teljesítette minden törvényes feltételét annak, hol az állami jog szempontjából az újonnan választott vallásfelekezet. tagja lehessen.

Ezt a jelentőséget tulajdonítja a kijelentkezési bizonyítványok bemutatásának a törvény 7.§-a is, midőn azt rendeli, hogy az elhagyott vallásfelekezet lelkészt köteles értesíteni az a lelkész, „akinél az áttért bizonyítványait előmutatá, tehát akinél az átmenet befejeztetett”.

Azt már nem szabályozta a törvény, hogy az egyház mikor és miképpen veszi fel a hozzá áttérőt tagjai közé. Az áttérés állami jogi hatálya nem igazodhatik az egyházi szervek belső működéséhez, amire az állnak befolyása sincs, pl. ahhoz, hogy az egyház az áttérőt milyen hosszú ideig tartó hitoktatás után veszi fel tagjai közé. Nem is lenne semmi indoka annak, hogy azt, aki a törvény szerint élt törvényes vallásváltoztatási szabadságával, s akit új

⁹² 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett kereszteleés vallásfelekezetek viszonzosságról. Szentesítve 1868. XII. 8. Kihirdetve a Képviselőházban 1868. XII. 8., a főrendek házában 1868. XII. 9.

felekezete a törvény szerint jogosult tagjainak sorába felvenni, az állam továbbra is előbbi vallásfelekezete tagjának tekintse.

Az 1868:LIII. 1-8. §-aiban foglalt rendelkezések hatályát az 1895: XLIII. 21. és 22. §-a minden változtatás nélkül kiterjesztette valamennyi bevett és elismert vallásfelekezetre, tehát az 1985:XLIII. tc. által bevetté nyilvánított izraelita vallásfelekezetre is. Tehát az áttérés érvényességének kellékeiből valamely keresztény vallásfelekezetre való áttérés esetében is a fentiek szerint kell eljárni. Ebbe a kérdésben az 1942. VIII. tc.⁹³ 1. §-a sem hozott változást, mert az izraelita vallásfelekezet e törvény szerint is törvényesen elismert vallásfelekezet

Megemlítem, hogy az 1939:IV. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. M.E. sz. r.⁹⁴ 1.§-ának 3. bekezdése is a fentiek értelmében állapítja meg azt az időpontot, amelyet az áttérés időpontjának kell tekinteni. Közölhetem azt is, hogy az új Anyakönyvi Törvény és Anyakönyvi Utasítás előkészítésével kapcsolatban a Belügyminisztériumban 1943. januárjában a belügyi, igazságügyi és vallás- és közoktatásügyi minisztériumok részvételével tartott tárcaközi értekezlet is ugyanerre az álláspontra helyezkedett és ez jut kifejezésre az új Anyakönyvi Törvény javaslatában is.

Megjegyzem még, hogy lényegileg ugyanígy döntött az 1939: IV. tc. végrehajtásával kapcsolatban a Közigazgatási Bíróság is. (K:9596/1939., K.46/1940.), azonban azzal a hozzátétellel, hogy az 1939. IV. tc. alkalmazása szempontjából az áttérés csak a keresztség felvételével válik teljessé. Mindazonáltal a Közigazgatási Bíróság sem ment odáig, hogy a keresztség felvételét tekintette volna az áttérés időpontjául, hanem csak azt mondta ki, hogy ha a keresztesítés utóbb megtörtént, akkor az áttéréshez fűződő jogkövetkezmények már a törvényszerű jelentkezés napjától beállanak. Véleményem szerint ez az állásfoglalás is túlmegy az 1868:LIII. tc. és az 1895:XLIII. tc.⁹⁵ ismertetett szabályain. Rámutatok azonban arra, hogy a Közigazgatási Bíróságnak ez az állásfoglalása az 1939:IV. tc. alkalmazására vonatkozik és nem lehet döntő olyan szabályok végrehajtása terén, amelyek a közigazgatási Bíróságnak hatáskört nem biztosítanak.

Kérem tehát nagyméltóságodat, hogy az alája rendelt hatóságoknak ebben az értelemben méltóztassék általános érvényű utasítást kibocsátani, annál is inkább, mert tudomásom szerint a rendőri hatóságok is a fenti álláspontot fogadják el, s a tett intézkedésekről méltóztassák annak idején engem is tájékoztatni.

Budapest, 1944. szeptember 30.

Dr. Bibó István

A minisztériumi titkár szemlátomást a kiegyezés utáni liberális jogalkotás törvényeinek kiterjesztő értelmezésével igyekezett tágítani és legalizálni azok körét, akik a keresztség felvételének kedvezményezettjei lehetnek. De annak is van levéltári nyoma, hogy a Szálasi-kormány immár Budinszky László vezette Igazságügy-minisztériuma éppen a Bibó-féle jogkiterjesztő interpretáció érvényességét kívánta önkényes jogértelmezésnek minősítve semmisnek tekinteni.

*Száma:8078/1944. kih.*⁹⁶

Tárgy: Lőb Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos kihágási ügye.

A. m.kir. igazságügy-miniszter úrnak

⁹³ 1942. VIII. tc. az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról. Kihirdetve: 1942. VII. 19

⁹⁴ 1934. évi 7.720. M.E. sz. rendelete, az 1939:IV. tc. végrehajtásáról. 1939. aug. 22. gr. Teleki Pál m.e. Rendeleték Tára, 1939. II: köt. 1173-1225. o.; 1939. IV tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Országos Törvénytar 1939. május 5.

⁹⁵ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról.

⁹⁶ MNL OL K 579 IM Általános iratok 81. csomó, 69.506/1944

Budapest

A m. kir. rendőrség budapesti IX. ker. kapitánysága, mint elsőfokú rendőri büntetőbíróság, a 3938/1944. kih. szám alatt azért indított rendőri büntető eljárást Lób Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos terhelt ellen, mert mint zsidónak tekintendő személy a megkülönböztető jelzést (sárga csillagot) házon kívül nem viselte és zsidó személyeknek nem kijelölt házban lakott.

Az elsőfokon eljáró rendőri büntetőbíróság terhelt bűnösségét az 1610/1944. M.E. sz. rendelet 1.§-a, illetőleg az 1610/1944. M.E. sz. rendelet 9.§-ának 1.pontja alapján megállapította s őt az előbb idézett rendelet 4.§-a, illetőleg az. utóbb idézett rendelet 15.§-a alapján 20 napi elzárással büntette.

Fellebbezés folytán a m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint másodfokú rendőri büntetőbíróság, az elsőfokú rendőri büntetőbíróság ítéletét, indokainál fogva helybenhagyta.

Terhelt a másodfokú ítélet ellen is fellebbezéssel élt s fellebbezésében. a cselekmény elkövetését nem tagadja, de vitatja, hogy a jogszabályok helyes értelmezése folytán, a vád tárgyává tett cselekményt büntetni. nem lehet.

Terhelt ugyanis igazolta, hogy az izraelita hitközség lelkészénél első ízben az 1942. évi október hó 22., másodízben pedig az 1942. évi november hó 14.-én kilépési szándékát bejelentette és azt követően az 1944. évi március hó 21.napján a római kath. egyház Budapest Ferencvárosi Bakács téri plébánia hivatalában, a rom. kath. egyházba való belépési szándékát bejelentette. Terhelt vitatja, hogy a rom. katolikus egyházba való belépése 1944. évi március hó 21. napjától számítandó függetlenül attól, hogy maga a megkeresztelés ténye csak az 1944. évi június hó 24. napján történt meg.

Terhelt eme állításának igazolására becsatolta a m. kir. Igazságügy-minisztérium részéről az 1944. évi október hó 2. napján szám nélkül, Bibó István dr. miniszteri titkár aláírásával és a m. kir. Igazságügy-minisztérium hivatalos pecsétjével ellátott tanúsítványnak egyszerű és nem hitelesített fényképmásolatát.

Ennek az igazolásnak kifejezett tartalma szerint terhelt megkülönböztető jelzést viselni nem köteles s egyben nem esik - egyebek között - a zsidók lakására vonatkozó jogszabályok korlátozó hatálya alá sem. A szóban lévő tanúsítványt azt is kifejezésre juttatja, hogy terheltnek a keresztény hitfelekezetre való áttérés időpontjául nem a megkeresztelés időpontját, hanem az izraelita hitfelekezetenél való jelentkezés után a keresztény hitfelekezetenél való jelentkezés időpontját kell tekinteni.

Az elmondottakra tekintettel tisztelettel kérem Miniszter Urat, méltóztassék velem közölni, hogy hivatali elődjének álláspontját magáévá méltóztatik-e tenni s egyben kérem, hogy az esettel kapcsolatban felmerült észrevételeiről is méltóztassék engem tájékoztatni.

Budapest, 1944, évi november hó 2.-án

A miniszter rendeletéből

Dr. Nagy Zoltán miniszteri titkár

Lób Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos kihágási ügyének kimeneteléről további adatok nem állnak rendelkezésre, azt viszont lehet tudni, hogy Bibó István november elején már elhagyta a minisztériumot és illegalitásba vonult.

A levéltári iratok azt bizonyítják, hogy Zsitvai Tibor 1929-ben kezdődött igazságügy-miniszterségétől számítva a háborút követően 1950-ig szinte minden volt tárcavezető és

felsővezető népbíróság elé került, de legalábbis állambiztonsági, rendészeti megpróbáltatásoknak volt kitéve.⁹⁷ Bibó István elkerülte ezt a sorsot, bár egy esetben közel járt a perbefogáshoz.

Fitos Vilmost, aki 1946 októberében a Magyar Parasztszövetség társadalmi osztályának élére került, 1946. december 31-én tartóztatta le az államvédelem a Magyar Közösség-perben⁹⁸. A nyomozás során Fitos „összeomlott”, részletes feltáró vallomásában sorra vallott a legkülönbözőbb személyekre, Bibó Istvánra is⁹⁹. Fitos szerint „a Kossuth Szövetség bázis lehet a magyar demokratikus alapon álló polgári frontnak (...), erősen reméli, hogy egy nagy, egységes polgári párt létrehozható. Véleménye szerint a „Válasz”-ban megjelent Kovács Imre és Bibó cikkek is ilyen akciónak a bevezetői.”

Az 1939-ben betiltott „Válasz” 1946 októberében Illyés Gyula irányításával újra indult, 1949-es újbóli betiltásáig¹⁰⁰. A Fitostól szóba hozott Bibó-tanulmány vagy „A békeszerződés és a magyar demokrácia” címmel az első, októberi, vagy "A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások" című novemberi, második számban megjelent írás lehetett. A jelek szerint azonban a politikai szándék ekkor még nem terjedt ki Bibó Istvánnak - aki ekkoriban még a belügyminisztérium miniszteri osztályfőnöke - bármiféle összeesküvés ügybe történő bevonására. Meghurcoltatása majd Tolnai Gábornak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főosztályvezetőjének 1950. szeptember 15-i keltezésű levélével veszi kezdetét, amellyel Bibó Istvánt megfosztják szegedi egyetemi katedrájától, hivatalosan is közölve: „Értesítem Önt, hogy az 1934. I. t. c. módosítása tárgyában kiadott 2.400/1949. Korm. számú rendelet 1. §-ának rendelkezése alapján tényleges szolgálata alól azonnali hatállyal felmentem és rendelkezési állományba helyezem”.¹⁰¹

A fenti iratok és esetek oszlatni kívánták azt a homályt, amely Bibó István az Igazságügy-minisztériumban eltöltött hat évét - elsősorban a szükséges dokumentumok és iratok hiánya miatt - körbelengik. Bár ezek a hiátusok továbbra is akadályai a történet pontosabb megismerésének, de nem adható fel a remény, hogy további források és információk napvilágra kerülése még segítségére lehet mindazoknak, akik megismerhetőbbé kívánják tenni Bibó István életének és munkásságának ezen szakaszát.

⁹⁷ Révész Béla: A minisztérium és a titkosszolgálatok. In uő.: A pártirányítás évtizedei. i. m. 72-91. o.

⁹⁸ Szekér Nóra: A Magyar Közösség története. Budapest : PPKÉ BTK, 2009.

⁹⁹ Fitos Vilmos vallomása. 1946 november 20. Magyar Közösség ÁBTL 3.1.9. V-2000/10. 211. o.

¹⁰⁰ Széchenyi Ágnes: A „fordulat évei” egy folyóirat történetében. A Válasz újraindulása és ellehetetlenülése, 1946–1949. Évkönyv 7. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 242–249

¹⁰¹ MNL CSML Jogi Kar XXVI. 6. d. 1949/50. 986. ő. e.